

AKLIN TRAJEDİSİ VE BİR SUÇLAMA OLARAK BÜROKRASİ: KAFKA’NIN DAVA’SI VE ŞATO’SU¹

Hasan Engin ŞENER²

Özet

Bu çalışmada Kafka’nın Dava ve Şato adlı romanlarındaki bürokrasi inşası betimlenmekte ve bu inşa kamu yönetimi literatürü açısından bürokrasi ve kamu görevlileri bağlamında yorumlanıp sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmada Fritz Morstein Marx’ın bürokrasi kavramsallaştırması kullanılacaktır. Kafka’nın bürokrasi anlayışı literatürde çoğunlukla bir hastalık veya disfonksiyon olarak tanımlanmıştır, bununla birlikte bu çalışmada yargılayan, cezalandıran ve öldüren bir idari aygıt olarak Kafkaesk bürokrasi, aklın trajedisinin bir ürünü olarak tanımlanacak ve itham edilecektir. Ayrıca, bu idari aygıtın memurlarının insan hayatını etkileme gücü de sokak bürokrasisi kavramı ile tartışmaya açılacaktır. Son olarak bu çalışmada, umutsuzluğun kesinliğinde umudu yeşerten, idari aygıtta rağmen ona karşı hâlâ bilmeye cüret eden başkarakterler de analiz edilerek bu iki romanın, itham edilen bürokratik aygıtta karşı bir direniş çağrısı olarak görülebileceği savunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kafka, Teknik Üstünlük, İtham Olarak Bürokrasi, Disfonksiyon, Sokak Bürokrasisi, Aklın Trajedisi.

TRAGEDY OF REASON AND BUREAUCRACY AS INDICTMENT: KAFKA’S TRIAL AND CASTLE

Abstract

In this study, conceptual construction of bureaucracy in Kafka’s novels, the Trial and the Castle, will be described and this construction will be interpreted and classified in terms of public administration literature in the context of bureaucracy and public servants. Fritz Morstein Marx’ conceptualization of

¹ Makaleyi okuyarak görüş ve önerilerini paylaşan Prof. Dr. Kerim Özcan’a çok teşekkür ederim.

² Doç.Dr. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, E-posta: hasan@enginsener.com, ORCID No: <http://orcid.org/0000-0003-8373-0940>.

Makale gönderim tarihi: 21.02.2020

Makale kabul tarihi: 26.04.2020

bureaucracy will be employed in this classification. Kafka's bureaucracy comprehension in the literature has been mostly defined as either an ailment or a dysfunction, however, in this study, Kafkaesque bureaucracy as an administrative apparatus judging, punishing and killing will be defined and indicted as a product of the tragedy of reason. Moreover, public servants' power to influence over the lives of humans will be opened to discussion with reference to the "street-level bureaucracy" concept. Finally, in this study, the main characters who grow hope in the certainty of despair and who still dare to know despite and against the administrative apparatus will be analysed and it will be argued that those two novels can be seen as a call for resistance against the bureaucratic device accused.

Keywords: Kafka, Technical Superiority, Bureaucracy As An Indictment, Dysfunction, Street-Level Bureaucracy, Tragedy Of Reason.

Giriş

Kafka'yı okumak labirentin tüm koridorlarına girip çıkmayı, hatta o koridorlarda kaybolmayı gerektirir; bir çıkışı olmadığından emin olarak...

Kamu yönetimi disiplininin duayen isimlerinden Dwight Waldo'nun (1968: 114-115), Yeni Kamu Yönetimi anlayışının yeşereceği Minnowbrook konferansından sadece 3 ay önce yayımladığı,³ yönetim ve organizasyonu edebiyat ile ilişkilendirdiği seçkide, idari roman (*administrative novel*) ile ilgileneler için Kafka'nın Şato (Kafka, 2017) ve Dava (Kafka, 2018) adlı eserlerinden zorunlu okuma (*must reading*) olarak söz edilir. Bu yönüyle, bu iki romanı, her ne kadar tamamlanmamış olsalar da,⁴ kamu yönetimi veya işletme yönetimi çalışan öğrenci ve akademisyenlerin kitaplığında bulunması gereken iki şaheser olarak görmek mümkündür. Bu çalışmanın amacı, Kafka'nın bu iki şaheserini bürokrasi anlayışı açısından incelemektir. Dünyada bir Kafka yazınının oluşmuş olması hem bir avantaj hem de bir dezavantajdır. Dezavantajdır çünkü, Kafka hakkında söylenecek her şey adeta söylenmiştir. Avantajdır, çünkü büyük düşünürlerin Kafka yorumlarını okumak, Kafka'yı okumak kadar güzeldir. Yine de bu

³ Bu eser (Waldo: 1968) Haziran ayında yayımlanmıştır. Syracuse Üniversitesi'nde düzenlenen meşhur Minnowbrook Konferansı ise Eylül ayında gerçekleşmiştir.

⁴ Dava adlı romanın başı ve sonu olsa da aradaki bir bölümü tam değildir, Şato'nun ise sonu tamamlanmamıştır.

muazzam literatürde Kafka'nın bürokrasi anlayışı daha çok Merton'a (1940) referansla bir disfonksiyon olarak (Coser, 1963) ele alınmıştır. Oysa, Kafka'nın bürokrasi okumasını buna indirgemek, Kafka'nın hem edebiyata hem de kamu yönetimi literatürüne katkısını tam olarak gösterebilir. Kafka'nın bürokrasi anlayışı “bir suçlama” ya da “bir itham” olarak da okunmalıdır. Bu, bir anlamda aklın trajedisidir. Özgürleşmeyi amaç edinen Aydınlanma akli, insanı köleleştiren rasyonel bir aygıt üretip, kendini bu aygıtın içine hapsetmiştir.

Literatürde Kafka'nın bürokrasi anlayışı Max Weber'in ideal tipi ile ilişkilendirilerek de tartışılmıştır. Bu husus da Kafka yorumlarını bir hayli kısıtlar. Kafka'nın kişisel yaşamında ve yapıtları üzerinde Max Weber'den çok daha fazla etkide bulunmuş bir başka Weber daha vardır: Franz Kafka, Prag'da Charles Üniversitesi'nde öğrenciyken orada öğretim üyesi olarak çalışan ve Kafka'nın tez izleme komitesi üyesi olan Max Weber'in kardeşi Alfred Weber (Gray vd., 2005: 292). Bu çalışmada, Kafka'nın da okuduğuna kesin gözüyle bakılan, Alfred Weber'in 1910 yılında yayımladığı makale⁵ üzerinden de değerlendirmeler yapılacaktır.

Son olarak, literatürde Kafka'nın kötümserliği ön plana çıkarılır. Oysa Kafka umudunu kesmemiştir ve kitapları yüksek derecede hiciv ya da ironi içeren bir direniş çağrısı olarak görülmelidir. Yurttaş düşen görev ise yılmadan ve korkuya teslim olmadan bilmeye cüret etmesidir.

Araştırmanın Amacı, Soruları ve Yöntemi

Bu çalışmanın amacı, Kafka'nın Dava ve Şato romanlarında inşa edilen bürokrasi anlayışını, Fritz Morstein Marx'ın (1957) kavramsal çerçevesini kullanmak suretiyle örgütsel yapı (teknik üstünlük), hastalık (disfonksiyon) ve bir suçlama olarak ele alarak tartışmaktır.

Çalışmada yanıt aranan araştırma soruları şu şekilde sıralanabilir:

1. Aklın trajedisi ve trajik akıl kavramlarıyla, Kafka'nın bürokrasisi ve bürokrasi içerisinde mücadele eden başkarakterleri nasıl anlamlandırılabilir?
2. Kafka'nın bürokrasi inşası, Morstein Marx'ın (1957) kavramsallaştırmasıyla nasıl değerlendirilebilir?

⁵ Bu makale Harrington tarafından İngilizceye çevrilmiştir. A. Weber'in 1910 yılında yazmış olduğu bu esere yapılan atıflar bundan sonra şu şekilde yapılacaktır: (Harrington, 2007)

3. Kafka’da, idari aygıtın ya da bürokrasinin ajanları olarak sokak bürokratlarının işlevi ve etki gücü ile bu güç karşısında yurttaşın rolü nasıl yorumlanabilir?

Bu sorulara yanıt vermek amacıyla, çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Creswell’in (2016: 197) *Araştırma Deseni* adlı eserindeki “nitel araştırmada veri analizi” adımları uygulanmıştır. Bu adımlar; “1. Verilerin analiz için hazırlanması ve düzenlenmesi, 2 Verilerin tamamını okuma, 3. Verilerin kodlanması, 4. Temalar, 5. Temaların bağlantıları, 6. Temaların anlamının yorumlanması”nı içerir. Bu çalışma açısından veri seti, Kafka’nın *Dava* (Kafka, 2017) ve *Şato* (Kafka, 2018) adlı romanlarıdır. Bu eserlerin bürokrasi ve kamu görevlileri ile ilgili kısımları mükerrer okumalar sonucunda kodlanmıştır. Kodlamalar daha sonra temalar halinde bir bağlama oturtulmuştur. Bu kodlama yapılırken bazen bir cümle, bazen bir paragraf bazen de birkaç sayfa kodlamaya dâhil edilmiştir. Örneğin “bir memur kendi alanıyla ilgili bir konuda tek sözcük duysun, karşısındakinin bütün düşünce silsilesini çözüverir.” (Kafka, 2018: 242) cümlesi “uzmanlaşma” olarak kodlanmıştır. Ancak, sadece kodlama yapılması yeterli değildir. Bu kodlamaların bir bağlama oturtulması da gerekmektedir, bir başka ifadeyle bu kodlamalar bir tema içerisine yerleştirilmelidir. Bu temalar, Morstein Marx’ın “teknik üstünlük olarak bürokrasi, hastalık olarak bürokrasi ve itham olarak bürokrasi” başlıkları ile oluşturulmuştur. Bu çerçevede, uzmanlaşma kodu, Weberyen bürokrasi içerisinde yer aldığından Morstein Marx’ın sınıflandırmasına göre “teknik üstünlük olarak bürokrasi” teması içerisinde değerlendirilmiştir. Ancak bazen de, aynı paragraf içerisinde farklı iki temaya ait kodlama yapılabilmektedir. Örneğin, aynı cümlenin devamında Kafka şöyle ifade eder: “Ama ona başka bölüme ait konuları saatlerce anlat, muhtemelen kibarca başını sallar, ama tek kelime anlamaz.” (Kafka, 2018: 242) Görüleceği gibi burada uzmanlaşma eleştirilmektedir ve uzmanlaşmanın disfonksiyonu ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu devam cümlesi “hastalık olarak bürokrasi” teması içerisinde değerlendirilmiştir.

Bu çalışma, iki istisna dışında⁶ Şato (Kafka, 2018) ve *Dava* (Kafka, 2017) adlı romanlarla sınırlıdır. Bu romanlarda da odak nokta bürokrasi ve memurlardır. Dolayısıyla kamu yönetimi disiplini sınırları çerçevesinde bir okuma gerçekleştirilmiş, kodlama ve temalar bu sınırlama dâhilinde belirlenmiştir. Büyük hükümet (“*Big government*”) olarak bürokrasi anlayışı,

⁶ Bu çalışmada, Kafka’nın (2016) “Açlık Sanatçısı” ve “Ceza Kolonisi” adlı kısa öykülerine de bazı atıflar bulunmaktaysa da, makalenin esas odak noktasında *Dava* ve *Şato* adlı eserleri bulunmaktadır.

makalenin kapsamını aştığından Morstein Marx'ın (1957) sınıflandırmasında yer almasına rağmen, makaleye dâhil edilmemiştir. Kafka'nın metinlerinde inşa edilen bürokrasinin “toplumsal gerçeklikle” ne derece örtüşüp örtüşmediği, hatta Kafka'nın toplumsal gerçekliği yansıtmaktan ziyade sürreel öğelerle gerçekliği tahrif edip etmediğine dair tartışmalar da makale kapsamına alınmamıştır.⁷ Son olarak literatürde (Warner, 2007; Çiçek, 2015; Zainab ve Moinuddin, 2017) sıklıkla başvurulan yabancılaşma kavramı bu çalışmanın dışında tutulmuştur.

Bu araştırmanın yöntemi, araştırma nesnesini bir edebiyat eserine dayandırmaktadır. Akdere ve Aydın (2018), *Edebiyattaki İktisat* adlı derlemesiyle, iktisat disiplini içerisinde bu yöntemi uygulamışlardır.

1983 yılında yayımlanmış olduğu, kamu yönetiminin klasikleri arasında giren makalesinde Rosenbloom (1983), kamu yönetimine işletmeci, politik ve hukuki olmak üzere üç farklı perspektiften bakılabileceğini ifade eder. Kamu yönetimi disiplininin dördüncü bir bakışa, bir başka ifadeyle edebi bir perspektife ihtiyacı vardır. Bu çalışma, bu bakımdan da literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir: Kamu yönetimine edebi bakış ya da edebiyat perspektifinden bakış.

Edebiyat çalışmalarında analiz edilen edebi metinlerin özetlenmesi, karakter⁸ ve temaların yorumlanması ve tartışılması açısından önemlidir. Bu nedenle, yöntem kısmında son olarak Kafka'nın Dava ve Şato adlı eserleri özetlenecektir.

Dava (Kafka, 2017), Joseph K.'nin hiçbir neden olmaksızın tutuklanmasıyla başlar, ancak bu o kadar sürreel bir tutuklamadır ki, ne hapse atılır ne de evinden alınıp götürülür. Hiçbir açıklama yapılmaz, öyle ki K. bunun arkadaşları tarafından yapılan bir şaka olduğunu bile düşünür. Günlük işlerinde bir aksama olmadan işine gidip gelen K. bir gün bir telefon alır. Telefonda pazar günü soruşturma yapılacağı bilgisi verilir, ancak saat bilgisi yoktur. K., en uygun zamanın sabah olduğunu düşünerek pazar günü söylenen yere gider. Burası bir mahkeme salonunda ziyade bir evdir. Adeta sürreel bir mahkeme salonunda, sorgulama süreci başlar, ancak K. buna itiraz eder ve yargılayanlarını ağır sözlerle eleştirir. K. memurların kokuşmuş bir çete olduğunu ve rüşvet aldıklarını söyler. Bu suçlamaları yönelttikten sonra ise mekânı terk eder. Bundan sonra mahkemeden haber ala-

⁷ Bu türden tartışmalar için bkz. Löwy (2014: 125-132): “*Konu dışı ayrımı: Kafka gerçekçi miydi?*” Ayrıca bkz. Corngold, Greenberg ve Wagner (2017).

⁸ Kafka'nın iki şaheserinde de K. karakterleri başroldedir. Bu nedenle karışıklık olmaması açısından bu makalede başkarakterler Dava'nın K.'si ve Şato'nun K'si olarak zikredilecektir.

mayan K. yeniden aynı yere gider. Adeta, mahkeme, K.'yı içine çekmektedir. Bu sefer yine sürreel bir mekâna, çatı katında bürosu olan mahkeme kalemlerine çıkar. Öyle ki, burada kuruması için asılan çamaşırlar bile bulunmaktadır. Burası öyle bir büro havasıdır ki sadece alışkın olanlar dayanabilir. K., bu havaya alışkın olmadığı için kendisini dışarı zor atmıştır. Ancak bir dahaki sefere bu kadar şanslı olamayacaktır. K. bundan sonra kendini savunmak için çeşitli yollar dener, avukatlarla görüşmeye çalışır, en sonunda bunun fayda etmeyeceğine kanaat getirir ve kendi kendini savunmaya çalışır. Ancak bu beyhude bir çabadır. İşlemediği bir suçtan dolayı kendisini nasıl savunacaktır? Nitekim nerede, kim tarafından ve nasıl verildiği bilinmeyen karar çoktan verilmiş ve kararın infazı için iki kişi evine gönderilmiştir. Oysa K., yargıcın yüzünü ne görebilmiştir, ne de yüksek mahkemeye çıkabilmiştir. İki infaz memuru, K.'nın cezasını boğazını sıkarak ve bıçağı kalbine saplayarak verecektir. K., bu infaza hiç diremeyecektir.

Şato (Kafka, 2018), kadastrocu olarak atandığını öğrenen K.'nın köye gelmesiyle başlar, ancak köy halkı K.'nın kadastrocu olduğuna inanmaz ve Şato'yu arar. İlk aramada böyle bir bilginin gelmediği söylene de ikincisinde olumlu yanıt alınır ve köy halkı K.'nın konaklamasına izin verir. Daha sonra hana giden K.'ya, orada Şato tarafından işe alındığı ve amirinin köy muhtarı olduğuna dair bir yazı iletilir. Ancak bu yazıda K.'nın kadastrocu olarak işe alındığına dair bir bilgiye rastlanmaz. K., kendisinin kadastrocu olarak atandığını kanıtlamaya uğraşır. Öyle ki bu uğraşısı sırasında çalmadığı kapı, konuşmaya çalışmadığı kişi kalmayacaktır. Şatoya ve üst düzey bürokratlara, özellikle Klamm'a, ulaşmaya çalışır. Köy muhtarı, bu köyde kadastrocuya gerek olmadığını, bunun bürokratik bir hatadan kaynaklandığını söyler. Buna rağmen vazgeçmeyen ve köyden ayrılmayan K., okulda temizlikçi olarak atanmaya bile razı gelir, çünkü resmi olarak atanmış olduğu bir görevdir ve bu da Şato tarafından tanınmasına ve bunun da kadastrocu olduğunu kanıtlamasına aracı olabileceğini düşünür. Ancak K. amacına ulaşamamış, ne şatoya gidebilmiş ne de üst düzey bürokrat olan Klamm ile görüşebilmiştir. Yine de K. mücadelesini sürdürmüştür. Bağlantı sekreteri Bürgel ve Klamm'ın önde gelen sekreterlerinden Erlanger ile görüşmeyi başarmıştır. Bu görüşmelerden sonra K.'nın gündüz olunca koridora çıkma ve koridorda dolaşma hakkı olmamasına rağmen, K., koridora çıkmaya ve koridorda dolaşmaya cüret etmiş, beyefendiler de bu cüret karşısında K.'nın kovulmasını emretmişlerdir. K. bu mücadelesini sürdürmekte kararlıdır, ancak ne yazık ki Kafka'nın bu romanı, yarım kalmış ve tamamlanmamıştır.

Akılın Trajedisi ve Trajik Akıl

Bu çalışmada, bürokrasi “akılın trajedisi” kavramı bağlamında ele alınacaktır. Bu nedenle, öncelikle “akılın trajedisi” ve “trajik akıl” kavramlarından neyin kastedildiğinin açıklanması gereklidir.

Horkheimer ve Adorno'nun (2002: xiv, xvi) *Aydınlanmanın Diyalektiği* adlı eserlerinde cevap aradığı sorulardan bazıları şu şekildedir: “*Nasıl oluyor da insanlık gerçekten insani bir duruma girmek yerine, yeni bir çeşit barbarlığın içine batıyor?*” “*Aydınlanma nasıl oluyor da kendi kendini yok ediyor?*” Eğer toplumdaki özgürlük, Aydınlanma fikrinin ayrılmaz bir parçası ise, “*nasıl oluyor da özgürlükler daha da geriliyor?*” Daha da özgürleştirilmesi gereken akıl, daha totaliter bir düzen yaratıyor, kitleleri manipüle ediyor ve kitleleri gönüllü kölelere çeviriyor. “*Aydınlanma yaşamış medeniyet gerçekte bir barbarlığa dönüşüyor.*” (Horkheimer ve Adorno, 2002: xix) Horkheimer ve Adorno'nun (2002) *Aydınlanmanın Diyalektiği* dediği bu husus adeta akılın trajedisidir

Horkheimer'a göre akıl bir araca indirgenmesi (öznel akıl) akılın alçalışıdır (Horkheimer, 1994: 91). “*Hayatın yüksek amaçlarını belirleme yetkisi elinden alınan ve karşısına çıkan her şeyi basit bir araca indirgeyen*” (Horkheimer, 1994: 120) öznel akıl, insanlığı barbarlığa sürüklemektedir. Akılcı bir araç, akıl dışı amaçlar için kullanılabilir. Akılcı bir araç, özgürleşmek yerine köleleştirmek için de kullanılabilir. Bir başka ifadeyle, kasti ve bilinçli bir şekilde kitlelerin gönüllü kullar haline getirilmesi ya da aldatılması, rasyonel araçların bir ürünü de olabilir. “*Bilim en şeytani toplumsal güçlerin hizmetine koşulabilir*” (Horkheimer, 1994: 103). Avrupa'daki ölüm fabrikaları, Hitler'in bilimsel yöntemlere güven duyması, Propaganda Bakanlığının kontrollü deneylerden yararlanması gibi... Ancak, akılın trajedisi, sadece faşizme özgü bir sorun da değildir üstelik. İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki kapitalist ileri sanayi toplumunun da bir sorunudur: “*Teknik gelişimin bir belirtisi olarak, ileri endüstriyel toplumda, rahat, akla yakın, pürüzsüz, demokratik bir özgürsüzlük hüküm sürer*” (Marcuse, 1968: 27).

Horkheimer'ın (1994: 124) şu eleştirisi bu bağlamda çok şey ifade eder: “*Almanlar, siyasal bağımsızlıktan vazgeçmeyi öğrenmeden önce, yönetim biçimlerini hep ayak uydurmaları gereken birer düzen olarak görmeyi öğrenmişlerdi, tıpkı tepkilerini atölyedeki bir makineye ya da yol kurallarına uydurdukları gibi.*” Milliyetten (Almanlardan) bağımsız olarak ele alındığında bu yorum, rasyonel bir aygıtı uyarlanma zorunluluğu hissetmek ve bunun sonucunda bilerek ve isteyerek özgürlüğünden bile vazgeçmek anlamına gelir. Akılın araçsallaşması, biçimselleşmesi, düşüncenin

engellenmesi ve aklın aptallığa dönüşmesi (Horkheimer, 1994: 92) aklın trajedisidir. Kafka bu açıdan okunduğunda daha da anlam kazanır.

Trajik akıl kavramı ise farklı bir durumu ifade eder. Dürüşken'den (2013) hareketle trajik akıl sahibi insanın, sonucunda ceza veya acı çekeceğini bilse bile kendini bilinçli bir şekilde amacı uğruna feda eden kişi olduğu söylenebilir. Antik Yunan mitolojisinde trajik aklın en belirgin örneği Prometheus (Aiskhylos, 2013), Antik Yunan Tragedyasında Antigone (Sophokles, 2013) ve Antik Yunan felsefesinde Sokrates'tir. (Platon, 2012) Örneğin Prometheus, insanlık için ateşi çalmış, Zeus'un gazabına (ciğerinin bir kartal tarafından her gün yenmesi) insanlık için katlanmıştır. Antigone, ağabeyini Tanrıların kanununa uygun olarak gömmek için, nöbetçilerden kaçırmıştır. Kralın ölüm cezasına, ağabeyinin onurlu gömülmesi için razı gelmiştir. Sokrates kendisine ölüm cezası verildiğini bile bile doğru bildiğini söylemekten vazgeçmemiş ve Atina'dan kaçmamıştır. Sonunda kendini feda etmiş ve verilen cezayı -baldıran zehrini içmeyi- kendi elleriyle gerçekleştirmiştir. Kafka'da trajik aklın esas taşıyıcısı Dava'nın K.'sıdır. Oysa Şato'nun K.'sı örneğin Löwy ve Arendt'e göre övgüyü hak eden esas kahramandır. Bu noktaları tartışmak gereklidir.

Camus'ye göre (2018: 149), Kafka'da “*trajikle gündelik arasındaki sallanışlar yapının her yanında karşımıza çıkar.*” Bu makalede, trajik olan ön plana çıkarılacaktır. Buna göre, Kafka'nın Davası ve Şatosu, akıl ile ilgili olarak iki farklı trajik unsuru içinde barındırır. Dava'nın K.'sı bağlamında “trajik akıl”, bürokrasi bağlamında ise “aklın trajedisi.”

Dava ve Şato'nun K. Karakterleri

K. Karakterleri tartışılırken her ne kadar Camus, Löwy ve Arendt bu bölümdeki yorumların esin kaynağı olsa da, makalenin vardığı nokta Löwy'den ve Arendt'ten bir hayli farklıdır. Bu bölümde, Camus'nün “trajedi”si ve Löwy'nin “konformizm”i, K. karakterlerini açıklarken kullanılacak temel kavramlar olacaktır.

K. bir kurbandır, ancak Dava'da bu durumu kabullenir, Şato'da kabullenmez. Camus'ye (2018: 151) göre Şato'da K. “*kurtuluşunu arayan bir ruh*”tur. Her iki K. da, kurtuluş imkânının olmadığı bilincindedir. Dava'daki K., bu bilince vardığında mücadeleyi bırakır ve kendini feda eder; Şato'daki K. ise, mücadele imkânlarını sonuna kadar kullanmaya devam eder ve zorlar. İmkânsız olduğunu bilse bile pes etmez. Adeta Godot'yu bekler gibi üst düzey makam sahibi bir görevli olan Klamm'ı beklemeyi göze alan K.'ya açıkça şu söylenmektedir: “*Bekleseniz de gitseniz*”

de, onu her koşulda kaçıracağız.' ... 'O halde beklerken kaçırmayı yeğlerim,' dedi K." (Kafka, 2018: 118).

Davadaki taşralı adamın kapıdan girmeye bile kalkışmamasının aksine, Şato'da K., kapıyı çalmadan içeri girecek cüreti gösterir. Çünkü Dava'daki K. umutsuzdur, Şatodaki K. ise umudunu yitirmez. Trajiklik ise umutsuz kesinliğin farkında olmaktır: "*Kafka'nın dünyası anlatılamaz bir evrendir, insan burada hiçbir şey çıkmayacağını bile bile banyoda balık avlamak gibi işkenceli bir lükse sapar.*" (Camus, 2018: 151). K.'nin dünyası da Kafka'nın dünyası gibidir: "*Olmaz böyle bir şey dedirten bu başkaldırmada umutsuz bir kesinlik vardır, bunun olabileceği.*" (Camus, 2018: 150). Hem Dava'da hem de Şato'da K., Camus'nün ifadesiyle "*umutsuz kesinliğin*" bilincindedir. Trajik akıl bu bilinçtir. Sonucu olmayacağını bile bile eylemine devam eder. Dava'da eylemsizlik eylemi, Şato'da mücadele eylemi. Dava'da ölümü kabullenir, ama Şato'da tanınmamayı kabullenmez.

Dava tanyı koyar, Şato bir iyileştirme tasarlar. Ama burada sunulan ilaç iyileştirmez. Yalnız hastalığı normal yaşama sokar. Onu benimsememize yardım eder. Bir anlamda onu sevdirir. ... Bize bizi ezeni sevdirten ve çıkışı olmayan bir dünyada umudu doğuran bu yüce çare, her şeyi değiştiren bu beklenmedik 'sıçrama', varoluşsal devrimin ve Şato'nun da ta kendisidir (Camus, 2018: 152).

Dava'daki K., ile Şato'daki K.'nin ortak yönü, "bilmeye cüret etmeleri"dir. Dava'daki K., olmayan suçunun ne olduğunu öğrenmek isterken bir yandan da suçsuzluğunu kanıtlamaya çalışır. Şatodaki K. ise kadastrocu olarak görevlendirildiğini kanıtlamaya çalışır.

Dava'daki K.'nin duruşu, sözde yargılamanın sonucuna karşı aldığı tavır açısından Sokratiktir. Sokrates gibi kaçma şansı olmasına karşın, eleştirdiği o bilinmeyen ve erişilemeyen yasaya boyun eğer ve ölümü kabullenir. Sokrates'in savunması bu bakımdan daha çok anlam kazanır: "*Kendimi şimdi savunduğum şekilde savunduktan sonra ölmeyi, yalvarıp yakarak ölümden kurtulmaya yeğ tutarım.*" (Platon, 2012: 59). Ne yalvarıp yakarmış ne de kaçmıştır. K.'nin ölümü bu anlamda bir konformizm değil bir karşı duruş olarak değerlendirilmelidir. K.'nin sessiz ölümü belki de Sokrates'in dillendirdiği bir çığlıktı: "*İnsanları öldürerek, sizi doğru yaşamamakla suçlayacak birilerinin ortaya çıkmasını engelleyeceğinizi sanıyorsanız yanılıyorsunuz.*" (Platon, 2012: 60). Ancak Kafka, bunların hiçbirini K.'ya söylemez. Hatta bunun tam tersini yapar. K.'ya "bir köpek gibi" öldürüldüğünü söyler. Oysa okuyucu Sokrates'in savunmasının son sözlerini düşünmelidir o anda: "*Artık ayrılma vakti geldi çattı, ben ölmeye,*

sizler de yaşamlarınızı sürdürmeye gidiyorsunuz. Hangisinin daha iyi olacağını sadece Tanrı bilebilir” (Platon, 2012: 63).

Dava’daki K.’yı Sokratik kılan aynı zamanda K.’nın savunmasıdır. Bu savunmada, davanın arkasındaki örgüte -ki birazdan bürokrasi bağlamında bu örgüt açıklanacaktır- cesur bir suçlamada bulunur: “*Ve bu örgütün hedefi ne sayın baylar? Masum insanları tutuklama ve onlara karşı anlamsız ve çoğu zaman –benim olayımda da olduğu gibi- sonuçlanmayacak soruşturmalar açmak*” (Kafka, 2017: 43). Bu cesaret, romanın işlenişi içerisinde zaman zaman kaybolsa da, K.’nin duruşma salonunda kendini savunma cesareti yanında duruşma salonundakileri alçaklar, memurları rüşvetçiler, denetçileri ahmaklar ya da kısaca kokuşmuş çete olarak eleştirmekten çekinmemesinin altı çizilmelidir. Üstelik bu savunması, belki de K.’nin infaz hükmünün verilmesine zemin hazırlamıştır.⁹ Görülüyor ki, Dava’daki K. yaltaklanmak yerine suçlamaktadır, korkaklık etmek yerine cesaretle eleştirmektedir. Üstelik mübaşirin eşine, sonucu değiştirmek için rüşvet vermeye de kalkışmayacağını açıkça ifade eder: “*Benim onları zengin edecek herhangi bir oyunu kabul etmeyeceğimi ya da rüşvet vermeye niyetli olmadığımı söyleyebilirsiniz*” (Kafka, 2017: 51). Görüldüğü gibi Dava’daki K. ne yargılayıcılarına yaltaklanır ne de konformist bir tutum takınır.

Bu yorum, Löwy’nin yorumuyla bir yönüyle örtüşürken, diğer yönüyle taban tabana zıttır. Löwy’ye göre Dava’daki K., cellatlarına yaltaklanır ve onlarla kusursuz bir uyum içindedir. Utanç ise, “bir köpek gibi,” yani boyun eğerek, gönüllü kölelik durumunda ölmenin utancıdır (2004: 78). Arendt de bir başka açıdan benzer düşünceye sahiptir. Arendt (1994: 71) Dava’daki K.’nin “özgürlüğünden ve eylemde bulunma hakkından” feragat ettiğini söyler. Utanç bunun utancıdır. Arendt’e göre Dava’daki K.’nin aksine, Şatoda’ki K.’nin utanacak bir şeyi yoktur (1994: 73).

Oysa, yukarıda ifade edildiği gibi, Dava’daki K., Nazım Hikmet’in dizeleriyle¹⁰ ifade etmek gerekirse, salhaneye koyun gibi mağrur bir şekilde koşan dünyanın en tuhaf mahluku değildir. Dava’daki K. yaltaklanıyordu en başta soruşturmacılarına ve yargılayıcılarına yaltaklanırdı, örgütün kukla uygulayıcılarına değil.

⁹ “*Ben yalnızca bir noktaya dikkatinizi çekmek istiyorum,*” dedi sorgu yargıcı, “*siz bugün -belki henüz farkına varmamış olabilirsiniz- bir sorgulamanın bir tutukluya her halükarda sağlayacağı yararı yok ettiniz*” (Kafka, 2017: 45).

¹⁰ Nazım Hikmet’in referans verilen dizeleri şu şekildedir: “*Koyun gibisin kardeşim/ Gocuklu celep kaldırınca sopasını/ Sürüye katlıverirsin hemen/ Ve âdeta mağrur, koşarsın salhaneye*”

Ayrıca, Löwy ve Arendt, Dava'daki K.'nin kendisinden sonra yaşayacak olan bu utancın, K.'nin değil, öldürenlerin ve buna kayıtsız kalanların, bir başka anlatımla, yaşayanların utancı olabileceğini hiç düşünmez. K.'nin gardiyanları ile uyum içerisinde olması yaltaklanma olmadığı gibi, utanç da K.'nin değil, “*yanak yanağa*” vererek K.'nin ölümünü izleyen gardiyanlarıdır. Ayrıca, karşı pencereden olayları izleyip hiçbir tepki vermeyen komşularındır. Hatta genelleştirilirse bu adaletsizliğe kayıtsız kalan tüm insanlığın utancıdır. Kafka'nın böyle bir son seçmeyi tercih etmesi Kafka'nın “*kurtuluş vaadiyle baştan çıkmamış*” (Benjamin, 2017: 9) olmasından kaynaklanıyor olabilir. Sonuç olarak, Dava'daki K., utanç duyması gereken bir konformist veya gönüllü köle değildir.

Bu makalede Kafka yorumu açısından Löwy ile benzeşen yön ise, Dava'nın konformist bir roman olmaması fikri ile ilgilidir. Löwy'ye göre böyle bir sona rağmen bu roman bir “*direnış çağırısı*”dır (2004: 79). Bu görüş doğru olsa da yanlış yollardan bu sonuca ulaşılmıştır; çünkü bunun nedeni Löwy'nin söylediği gibi “*kurbana duyulan merhamet ve onun gönüllü itaatinin eleştirisi*” değildir, tam tersine K.'ya duyulan saygı ve sempati olmalıdır. Kafka'nın “*argumentum ad misericordiam*” yani acındırarak argüman üretilmesi gibi, okuyuculara K.'yı acındırarak direniş çağır-dığını düşünmek, Kafka'ya fazla hafife almak olur.¹¹

Öyle anlaşılmaktadır ki Löwy'nin ve Arendt'in gönlündeki esas kahraman Şato'daki K.'dir; çünkü o, yalnızca yasayı eleştirmez, aynı zamanda yasaya karşı gelir. “Kapı”ların¹² sembolik bir anlamı vardır. Şato'daki K. da tam olarak bu kapılardan içeri girerek bu yasayı delik deşik eder ve düzeni bozar. Arendt'in söylediği gibi o devredilemez ve vazgeçilemez olan en doğal insan hakkını isteyen bir yabancıdır (Arendt, 1994: 72). Dava'daki K.'nin aksine mücadelesini sürdürür ve yaşamaya devam eder. Bu açıdan Şato'daki K. övülmeye layıktır kuşkusuz. Sistemin uçaklarının onun gözünü korkutmasına izin vermez ve karşı çıkar. Hatta Löwy'ye göre Şato'daki K. “*gönüllü köleliği reddeden kişidir*” (2004: 118).

¹¹ Kafka böyle bir acındırmayı, Açlık Sanatçısı adlı kısa öyküsünde dahi yapmamıştır. Okuyucu Açlık Sanatçısı'na tam acıyacakken, Açlık Sanatçısı, ağızdan baklayı çıkarır: “*Elimde değil, aç kalmak zorundaydım ben. ... Çünkü sevdiğim yemekleri bulamadım ... İnanın bana, bulmuş olsaydım hiç direnmez, ben de sizler gibi karnımı tıka basa doldururdum*” (Kafka, 2016: 207).

¹² “*Kafka için bir eşiği aşmak ya da 'kapıyı zorlama' edimi, bireyin ve özgürlüğünün kendini onaylamasının bir tür alegorisidir. ... 'bütün kapılar'dan geçiş, cesaretin ve kendine güvenin eşanlamıdır*” (Löwy, 2004: 103).

Bununla birlikte, Löwy ve Arendt ile farklı düşülmesi gereken ve onların gözden kaçırdıkları nokta, Şato'daki K.'nin, "kurtuluşu" için her türlü aracı kullanmayı mübah görmesidir. Şato'daki K.'nin Sokratik yönü de böylece kaybolur. Kişileri ve bu kişilerin ilişkilerini kendi amacı doğrultusunda araçsal bir şekilde kullanmaktan geri kalmaz. Bu bakımdan Dava'daki K.'dan da tamamen ayrılır. Dava'daki K. yasaya uyan ama o yasayı da eleştiren ve daha da önemlisi aygıtın bir parçası olmayı canını feda ederek reddeden kişidir.

Şatodan kendisini benimsemesini isteyen bu yabancı, yolculuğunun sonunda biraz daha yabancıdır, öyle ya, bu kez kendi kendine sadakatsizlik gösterir, hem de, yalnız çılgın umuduyla zengin olarak, Tanrı iyiliğinin çölüne girmeye çalışmak için ahlakı, mantığı ve düşüncenin gerçeklerini bırakır (Camus, 2018: 155).

Şato'daki K.'nin trajedisi asıl burada başlar: "Şato'da gündeliğe boyun eğme bir ahlak olur. K.'nin büyük umudu, şatonun kendisini benimsemesini sağlamaktır" (Camus, 2018: 153). Kendisini Şato'ya yakınlaştıracak ne varsa yapmaya çalışır. Dava'daki taşralı adam meseline, taşralı adamın yapmadığı ne varsa o kapıdan girmek için her türlü yolu dener. Yani Şato'daki K.'nin tüm gayreti, sebepsiz yere suçlayan, adil savunma hakkı vermeden yargılayan, keyfi bir şekilde cezalandıran ve hatta öldüren o gayrişahsi idari aygıt tarafından tanınmanın ötesinde o aygıtın bir parçası, dişlisi ve bir memuru olmaktır. Böylece bir yabancı olmamayı ummaktadır, ancak yabancı olarak görülmediği anda da suçladığı sistemin bir parçası olacaktır. İşte bu gerçek bir trajedir.

Dava ve Şato'nun Bürokrasi Anlayışı: Yargılayan, cezalandıran ve öldüren bir idari aygıt

Dikmen'e göre modern akıl,¹³ “*sancılı bir ruh*”tur: “*Bir eliyle tutunurken diğer eliyle tüm bağlarını kesen, kendisini boşlukta yok oluşa terk ederken en güzel ürünlerini ortaya koyan dinamiklerinden soluklanır. Modern insanın serüveni özgürleşmeye çalışırken köleleşen acılı bir ruhun serüvenidir*” (Dikmen, 2010: 63). Aklın trajedisi tam da buradadır. Aydınlanma aklı, bilmeye cüret etmeyi ve korkusuzca eleştirmeyi gerektirir. Özgürleşmenin temeli budur. Ancak Aydınlanma aklı öyle rasyonel bir makine yaratmıştır ki, insanın yerine her şeyi bilir, eleştirilemeyecek kadar kusursuzdur. Aydınlanma aklı, rasyonel bir makine (put) yaratıp ona tapar ve özgürlüğünü teslim edip köleleşir.

Bu bölümün amacı, Kafka'nın Dava ve Şato adlı romanlarındaki bürokrasi ve rasyonalite inşasını Kafka'nın “sancılı ruhu” Bay K.'nin edebi deneyimi üzerinden anlamaktır.

Bu makalede, daha önce ifade edildiği gibi Kafka'nın gerçekçi olup olmadığı ya da mevcut bürokrasi anlayışını yansıtıp yansıtmadığı tartışması yapılmayacaktır. Kafka'nın bürokrasi tasviri ve anlayışının, kapitalist toplumsal gerçeklikten ve modern akıl tasavvurundan ayrı olamayacağı varsayıldığından, bu gerçekliği anlamaya ve açıklamaya çalışan kavramsal ve kuramsal inşalardan faydalanılacaktır. Buradaki amaç kapitalist gerçeklikle Kafka'nın tasvirinin örtüşüp örtüşmediğini ortaya koymak değil, Kafka'nın bürokrasi tasvirini anlamlandırmaktır.

Bu amaçla Fritz Morstein Marx'ın (1957) bürokrasi kavramını açıkladığı kavramsal çerçeve kullanılacaktır: 1) Örgütsel yapı olarak (teknik üstünlük), 2) Hastalık olarak (disfonksiyon), 3) Suçlama olarak

Morstein Marx, bürokrasi kavramını anlamak için öncelikle Weberin bürokrasiye referans vermekte ve onun teknik unsurlarını açıklamaktadır. Ancak bu yeterli değildir, fonksiyonları kadar disfonksiyonlarının da

¹³ Akbulut'un belirttiği gibi “*bürokrasinin en önemli özelliği modern toplumun rasyonalitesini taşıyan ve hatta görelî de olsa onu yansıtan bir özelliğe sahip olmasıdır*.” (2010: 56) Burada ifade edilen rasyonalitenin “*kapitalist toplumsal gerçeklik*” temelinde oluşturulduğunu söyleyen Akbulut'a göre bürokrasi “*modern toplumun aslında kapitalist toplumun rasyonel toplumsal içeriğini kazanmış halini temsil etmektedir*” (2010: 56-57). Max Weber (2012a, 344) “*kapitalizm, bürokratik yönetim için en rasyonel ekonomik temeldir ve onun en rasyonel formunda gelişmesini sağlar, çünkü mali bakış açısından, gerekli para kaynağını sağlar*.” ifadesiyle bürokrasiyi, kapitalizm ve modern akıl ile doğrudan doğruya ilişkilendirir.

bir arada değerlendirilmesi gerekir. Bunu da hastalık (*ailment*) olarak bürokrasi diye adlandırır. Kafka yazınında özellikle bu ikinci husus ön plana çıkar. Kafka'yı anlamak için bu çok önemli bir boyut olsa da Morstein Marx'tan (1957) hareketle üçüncü boyut tartışmaya katılmalıdır: Bir suçlama (*itham, indictment*) olarak bürokrasi. Mesele sadece bürokratik örgütlenme ilkelerinin amacı dışında kullanılması veya istenenden tam tersi sonuçlar vermesi değildir; modern insanın özgürlüğünün, yaşamının ve hatta insanlığın yitimidir. Kafka'nın romanlarındaki sancılı ruh, aklın trajedisini yaşamaktadır. Bu husus, disfonksiyonun ötesine gider.

Kafka'nın gerçek hayatında doktora tezinin jüri üyesi ve aynı zamanda Max Weber'in kardeşi olan Alfred Weber'e göre bürokrasi "*devasa bir aygıt*", "*yaşamımız üzerinde tahakküm uygulayan bir ölüm mekanizması*"dır. Bu yorum, Löwy'nin, Kafka'nın bürokrasi anlayışını özetlerken kullandığı tasvir ile benzeşir: "*yargılayan, cezalandıran ve öldüren idari aygıt*" (2004: 49).

Bu husus aklın trajedisi olarak görülmelidir. İnsanoğlunun kendi yarattığı rasyonel aygıt, adeta bir Frankenstein'a dönüşür. Ancak bu işin sadece vahim yanındır, bir de trajik yanı vardır ki, modern akıl sahibi birey, bu Frankenstein'a kul köle olur. Adorno ve Horkheimer'in *Aydınlanma'nın Diyalektiği* olarak adlandırdığı şeydir bu.

Aydınlanma'nın özgürleştirme vadettiği rasyonalitesine karşı, "*kendi başına sonsuza dek yinelenen ve en modern tezahürü bürokratik denetim olan kör bir şiddet üzerinde temellenen tahakküm kurucu rasyonellik*" (Adorno'dan aktaran Löwy, 2004: 63) yerini alır.

Bir suçlama olarak bürokrasi anlayışı örneklendirilmeden önce, bürokrasinin teknik özellikleri ve bu özelliklerin nasıl bir disfonksiyona yol açtığını göstermesi bakımından "*örgütsel yapı*" ve "*hastalık olarak*" bürokrasi anlayışı açıklanacaktır. Daha sonra, Kafka'nın bürokrasi tasvirini özgün kılan "*bir suçlama olarak bürokrasi*" anlayışı önce Alfred Weber'e daha sonra Kafka'ya referansla tartışılacaktır.

Bürokrasinin Kafka'daki İlk Görünümleri: Örgütsel Yapı ve Hastalık Olarak Bürokrasi

Fişek'e (1979) göre yönetimin özü "*işbölümü, otorite ve hiyerarşi*"dir. Eğer yönetimin özü işbölümü, otorite ve hiyerarşi ise, bu özü yansıtan en önemli araç da Weber açısından yazılı kurallardır. Weberyen bürokrasi bağlamında bu özü şu şekilde ifade etmek mümkün olabilir: "*Bürokrasi, yetki ve sorumluluk alanlarının düzenleyici kurallara göre sınırlanmış hiyerarşik bir otorite yapısında belirir*" (Fişek, 1979: 75).

Kafka'nın romanlarında da en belirgin unsur “hiyerarşik otorite yapısıdır.” Öyle ki her şey bir hiyerarşik sıralama içerisinde. Üstelik bu sadece resmi makamlar arası sıralama değildir. Gayri resmi ya da halk arasında bile bir kademelenme söz konusudur. Örneğin bu kademelenmenin altında “sıradan halk”, en altında da “yabancılar” bulunmaktadır.

Tabakalaşma sadece unvanlar temelinde yoktur; aynı zamanda mekân olarak da ayrımcılık söz konusudur: Şato'ya herkes giremez, hatta Şato'nun dışında yer alan han bile “*şatodaki beylere ayrılmıştır*” (Kafka, 2018: 36).

Yargıçlar; üst düzeydekiler ve alt düzeydekiler olarak (Kafka, 2017: 43, 150), denetim daireleri; birinci, ikinci, üçüncü ve öbürleri diye kademelenirler. (Kafka, 2018: 73) Öyle ki avukatlar bile iyi ve kötü yanında büyük ve küçük avukatlar olarak sınıflandırılır. (Kafka 2017: 169) Memurlar alt kademe ve üst kademe memurlar olarak, kâhyalar alt seviye ve üst seviye kâhyalar olarak sınıflandırılır. (Kafka, 2018: 7) Beylerin konakladığı hanın sahibi hancı bile alt sınıflarda yer alır: “*en alt sınıfta değil, belki ona yakın bir sınıf*” (Kafka, 2018. 55) Ancak, bürokrasinin en alt seviyesinde olmak bile adeta halktan daha üstün olmayı ifade eder. Ancak halktan da aşağı seviyede olanlar da vardır ki bunlar yabancılarıdır: “*Siz kimsiniz ki! Saraya mensup değilsiniz, köyden de değilsiniz. Siz bir hiçsiniz. Ne yazık ki siz şusunuz: Bir yabancısınız, lüzumsuz ve herkesin ayağına dolaşan...*” (Kafka, 2018: 56).

Yabancılar nasıl hiçleştiriliyorlarsa, üst makamlar da tam tersine yüceltiliyorlar. Bu nedenle sıradan halk tabakasının ya da Şato'nun kahramanı K.'nin seviye atlayabilmesinin en önemli yolu üst kademe ile ilişkiye geçebilmektir.

Hiyerarşide üst makamlara ulaşmak mümkün olmadığından “bağlantılar/ilişkiler” ön plana çıkar. “*Şatoyla çok önemli bağlantılarım var, çok daha önemlilerini elde edeceğim.*” (Kafka, 2018: 36). Alt kademedен hizmetlileri tanımak bile böyle bir bürokraside çok önemlidir. Kafka'nın eşsiz üslubuyla şöyle ifade edilir: “*O kâtip belki de en alt kademedен bir hizmetlidir; ama en alt kademedен olsa bile, sizi bir üst dereceye götürebilir; götürmese bile, hiç değilse o kişinin adını verebilir; adını veremiyorsa bile, onun adını verebilecek bir kişiye yönlendirebilir*” (Kafka, 2018: 208).

Amaç artık Şato'ya ulaşmaktan ziyade Şato'ya erişimi olan birilerini tanımak haline gelmiştir adeta. Öyle ki, Şato'nun üst düzey görevlilerinden biri (Şato'ya mensup bir bey) olan Klamm'ın metresi Frieda bu erişimin araçsal bir parçası haline gelmiştir. (Kafka, 2018: 41).

Mademki sıradan halk tabakasının ya da bir yabancıнын değerli görülebilmemesinin tek yolu, memur tabakasıyla hatta mümkünse üst düzey memur tabakasıyla ilişki içerisinde olmaktan geçer, o zaman Kafka'nın romanlarında bu ilişki türüne yakından bakmak gereklidir. Kafka'da ilişkinin en az iki türü vardır: 1) Yazışma ve 2) hizmet etme yoluyla kurulan ilişki.

1. Yazışma yoluyla kurulan ilişki

Örgütsel yapı olarak bürokrasinin en önemli tezahürü hiyerarşi ise, üst makamlara ulaşmanın en önemli yolu da yazışmadır. Ancak Kafka'nın ironisi, bu teknik yönü bir hastalık olarak ustalıkla hicvetmektedir. Hiyerarşide üst makamlarda yer alan memurlar, ulaşılmak istemez; ulaşılsa da yazıları almak istemez; yazıları alsa da okumak istemez; yazıları okusa da yazılara cevap vermek istemez; yazılara cevap verse de yazılarla vatandaşın talepleri arasında ilişki kurmak istemez.¹⁴ Bir anlamda, iletişim paradoksu söz konusudur. Gündüz (2011) bunu “iletişimsizlik” olarak adlandırır.

Kafka'nın telefon yoluyla iletişimsizliği hicvediş çarpıcıdır:

Şatoyla aramızda bir telefon bağlantısı, bizim aramalarımızı aktaracak bir santral bulunmuyor. Şatodan birini buradan telefonla aradığınızda, en alt birimlerin bütün telefonları çalar, ya da kesin olarak bildiğim gibi neredeyse hepsinin zilleri kısalmış olmasaydı, çalardı. Yorgun düşmüş memurlardan kimileri kendilerini oyalamak için akşamları ya da geceleri telefonun sesini açarlar. Biz işte o zaman yanıt alabiliriz, ama bu yanıt ciddiyetten uzak olur. Bu çok anlaşılır bir durumdur. Çok önemli ve hızla akıp giden işleri, kendi küçük özel sıkıntılarıyla bölme hakkını kim kendinde görebilir ki? (Kafka, 2018: 81).

Adeta, hiyerarşi içerisinde tüm kademelerde keyfi ve düzensiz bir başına buyrukluk hüküm sürmektedir. Ne zaman keyifleri isterse ya da canları sıkılırsa iletişime geçmeyi tercih edebilmektedir, yoksa haşa istemedikleri zaman kim onları iletişim kurmaya zorlayabilir?

¹⁴ “Klamm, bütün tutanakları okuyamaz, hatta hiçbirini okumaz. ‘Tutanaklarınızı gözümlerim’ der her zaman.” (Kafka, 2018: 129) Dolayısıyla ulaşılmak istemeyen bir üst kademe memurla yazışma yoluyla dahi ilişki kurmak adeta imkânsızlaşır. Bunu ulak aracılığıyla yapmak bile çözüm değildir: “Klamm haber falan beklemez, hatta oraya gittiğimde bana çok kızır, ‘Yine mi haber,’ der, yalnızca bir kez; çoğu zaman geldiğimi uzaktan görünce yerinden kalkar, yan odaya geçer ve beni kabul etmez” (Kafka, 2018: 136).

Görevlendirilmenin yeterli olmadığı, bunu da kanıtlamak zorunda olanın yine görevlendirilen kişi olması gerektiği Kafka'nın diğer bir ironisidir.

Bu resmi bir yazı değil, özel bir mektup. Bunu "Sayın Bay" diye başlamasından açıkça anlayabilirsiniz. Ayrıca kadastrocu olarak atandığınıza dair tek bir söz edilmemiş, daha çok genel olarak kontluk hizmetlerinden bahsedilmiş, bunun da bağlayıcı bir yanı yok, yalnızca işe kabul edilmişsiniz; "bildiğiniz gibi" denmesi, işe kabul edildiğinizi kanıtlamanın size düştüğünü gösterir (Kafka, 2018: 79).

2. Hizmet etme yoluyla kurulan ilişki

Üst düzey makamlarla ilişki kurmak gerekli ve yeterli şarttır. Nasıl olduğunun bir önemi yoktur. Yüksek bir mevki sahibi olan Klamm ile ilişkisi Frieda'ya büyük bir onur vermektedir halkın gözünde: "*Klamm, Frieda'yla hiçbir zaman konuşmamış olsa da, Frieda'nın hiç değilse adını seslenmeyi alışkanlık haline getirmesi, Frieda'nın istediği zaman ona bir şeyler söyleyebilmesi ve gözetleme deliğinden bakmak için izin koparabilmesi, Frieda için büyük bir onurdu.*" (Kafka, 2018: 56) Şato'daki üst düzey yöneticinin metresi olmaktan gururla söz eder Frieda: "*ahırda çalışan bir kızken barda servis yapan birine yükselmek olağanüstüdür ve özel bir güç gerektirir*" (Kafka, 2018: 42).¹⁵

Yukarıda ifade edildiği gibi sıradan vatandaşı veya bir yabancıyı toplumsal statü olarak yükselten şey ya ona bir memuriyet verilmesi ya da onun üst düzey memurlarla ilişki içerisine girebilmesidir. Her ne kadar bu ilişki, hiyerarşide üst kademelere yükselme anlamına gelmesede halkın gözünde adeta bir tanınma ve saygınlığa kavuşma aracıdır.

Kafka'nın romanlarında mevcut olan müphemlik ve şüphe, üst makamların görünümüne de yansır. Şato'da olduğu gibi üst düzey yönetici Klamm'ın dış görünüşü herkese göre farklılık gösterebilmektedir. Kafka

¹⁵ Ancak Frieda bu kadar övgüyle söz ettiği işinden iç dünyasında memnun değildir: "*Bunlar (Klamm'ın hizmetkârları) tanıdığım en iğrenç ve aşağılık şeyler, bir de onların bardaklarına bira doldurmak zorunda kalıyorum.*" (Kafka, 2018: 43) Görüldüğü gibi, aslında yapılan işin özü sadece üst düzey bir memur ile ilişki içinde olmaktadır, yoksa içerik itibarıyla bu iş aşağılık olarak görülür. Ancak toplumda bu iş ve pozisyon, yine de sıradan halk nazarında önemli bir görevdir.

her ne kadar bunun nedenini de açıklar¹⁶ gibi görünse de şüpheyi okuyucuya atmıştır bir kere. Ulak, habercisi olduğu Klamm'ı adeta “görse tanıyamaz” olarak resmedilir.

Görüldüğü gibi hem üst makamlara ulaşmak zordur, hem de üst makamları tanımak zordur. Kısacası, hiyerarşi arttıkça tanınırlık ve bilinirlik azalmaktadır. Bu tema Dava adlı romanda da mevcuttur: “*Tanıdığım kadarıyla ... ben sadece en alt kademeyi tanıyorum*” (Kafka, 2017: 6).

Üst makamların tanınmaması ya da bilinir olmaması sıradan halk tarafından normalleştirilir: Öyle ki öğretmenin Kontu tanımıyor olması, öğretmen tarafından çok doğal karşılanmaktadır. Hiyerarşide üst makamdaki birinin tanınabilir olması makul gelmemektedir.: “*‘Kontu tanıyorsunuzdur sanırım,’ dedi. ‘Hayır,’ diye cevap verdi öğretmen ve dönüp gitmeye hazırlandı. Ancak K. bırakmadı ve tekrar sordu. ‘Nasıl yani? Kontu tanımıyorsunuz?’ – ‘Onu nasıl tanıyacaktım ki’ diye usulca sordu öğretmen*” (Kafka, 2018: 10).

Özetle, en yüksek efendiler “uzak ve görünmez”dirler (Kafka, 2018: 65), bu efendiler işlerini hep kendi hiyerarşilerinin altındaki memurlara gördürürler.¹⁷ Öyle ki ulaşılmazlık, sadece hiyerarşide üst makamlarla ilgili değildir sadece, bir yabancı için ayrıca Şato’ya da ulaşmak ve oraya girmek de mümkün görünmemektedir: “*Şatodan uzaklaşmasa bile yakınından da geçmiyordu*” (Kafka, 2018: 10).

Bürokrasi, Kafka’da teknik üstünlüğe sahip midir?

Weber’in bürokrasi kavramı inşası idealize (olması gereken) bir tip olmadığı gibi ortalama bir tip de değildir ve toplumsal gerçeklikte saf haliyle de bulunmaz. Toplumsal gerçeklikte saf haliyle bulunması metodolojik olarak mümkün olmayan bir ideal tipin edebi bir eserde bulunması da kuşkusuz olanaksızdır. Ancak burada Weber’in ideal tip bürokrasi anlayışından yola çıkılması yönetsel bir tercihtir, çünkü Kafka’nın bürokrasi anlayışını bu “yasal-ussal” ideal tip kavramı ile karşılaştırmalı incelemek önemli bir başlangıç noktası sunacaktır. Ancak bu sadece bir başlangıç noktası olabilir, zira Crozier’nin (1964: 179) ifade ettiği gibi “*bürokrasinin*

¹⁶ Kafka (2018) herkesin Klamm’ı görse de anlık olarak gördükleri için o anki ruhsal durumları ve heyecanları, Klamm’ı farklı tahayyüle sebebiyet vermektedir. Bu da aslında üst makam sahiplerine ulaşamaması durumunu veya ulaşılsa da onun karşısında duyulan ezikliği ortaya koymaktadır.

¹⁷ Yabancılar ve sıradan halk açısından aradaki fark şudur: Yabancılar en alt kademede olduklarından onların makamlara ulaşması çok daha zordur. Sıradan halk en azından efendilerinin memurlarına ulaşabilmektedir.

işleyişi, gayri şahsilik, uzmanlık ve hiyerarşi ideal tipinin kombinasyonu ile tamamen açıklanamaz.” Crozier'e göre, insan faaliyetlerinin hislere, duygulara ve ilişkilere bağlı olduğu varsayıldığında, ekonomik rasyonelliğin durağan ve öngörülebilir sonuçlar üretmesi beklenemez. Bu nedenle, Weberyen fonksiyonelliğine karşı Merton'ın (1940) disfonksiyon eleştirisi önem kazanır. Bir aracın hem fonksiyon hem de disfonksiyonu olacaktır, bu nedenle bu bölümde örgütsel yapı (teknik üstünlük, fonksiyon) ve hastalık (amaç ve aracın yer değiştirmesi/*goal displacement*, disfonksiyon) beraber ele alınacaktır. Ancak sonraki bölümde, bürokrasinin Kafka'daki esası olarak düşündüğüm, özgürlüğün ve hatta yaşamın yitişi bağlamında bir “suçlama olarak bürokrasi”ye ayrı bir başlıkta yer verilecektir.

Max Weber'in sıkça tekrar ettiği bir husus vardır: Bürokrasinin “tamamıyla teknik açıdan” üstünlüğü ve bürokrasinin kaçınılmazlığı ya da vazgeçilmezliği.

Tecrübeler, evrensel olarak, tamamen bürokratik tipte idari örgütlenmenin –yani bürokrasinin monokratik çeşidinin- tamamen teknik bir açıdan, en yüksek etkinlik derecesini elde edebildiğini ve bu anlamda biçimsel olarak insanlar üzerinde uygulanan en rasyonel otorite aracı olarak bilindiğini gösterme eğilimindedir. Kesinlikte, istikrarda, disiplinin katılığında ve güvenilirliğinde herhangi bir başka formdan daha üstündür (2012a, 342).

Weber ve Kafka arasındaki en temel fark, Weber'in teknik olarak üstün yöne yaptığı vurguya karşın Kafka'nın disfonksiyonlara ve itham olarak bürokrasiye daha fazla vurgu yapmasıdır. Bu nedenle teknik üstünlüklerden ziyade teknik özellikler Kafka'nın bürokrasisinde görülür. Bu özellikler de kolaylıkla disfonksiyona dönüşür.

Her memurun resmi bir görev alanı vardır. Ancak bu resmi görevler dışında özel görevler de vardır. Bu görevlerin düzenli ve sürekli olarak yerine getirilmesi gerekirken, düzensiz ve adeta rastlantısal bir şekilde yerine getirilir. “*Memurlar genelde birbirlerine vekâlet ederler ve bu nedenle hangi memurun ne işe baktığını anlamak güçtür*” (Kafka, 2018: 209).

Örneğin daire hiyerarşisi¹⁸ çok net bir şekilde vardır ancak temyiz kanalı yoktur. Kâtipler ve dosyalar¹⁹ vardır, ancak sistematik bir şekilde saklanmaz ve arandığında da bulunmaz. “*Dolap tıka basa evrak doluydu.*

¹⁸ “*Daire hiyerarşisi ve temyiz kanalları ilkesi alt dairelerin üst daireler tarafından denetlendiği net biçimde oluşturulmuş üst-alt sistemini öngörür*” (Weber, 2012b, 324).

¹⁹ “*Modern dairenin yönetimi asıl ya da taslak formlarında saklanan yazılı belgelere, bir alt memurlar ve her türden kâtipler kadrosuna dayanır*” (Weber, 2012b, 324).

Dolap açılır açılmaz, yakacak odun gibi çevreleri rulo yapıp bağlanmış iki evrak destesi yere düştü. ' ... "Esas yığımı samanlığa kaldırdım, ne var ki, büyük bir bölümü de kayboldu. ' ” (Kafka, 2018: 68).

Kafka'nın romanlarında memurlar gece gündüz demeden çalışır. Dolayısıyla çalışma saatleri dışında, özel hayatlarında da çalışmaya devam ederler. Tam çalışma kapasitesinin²⁰ ironik olarak tüm hayatlarına yayıldığı söylenebilir. Dava'daki K.'nin Pazar günü mahkemeye çağırılması sadece bir örnektir.

Weber açısından uzmanlık bilgisi büyük önem taşır. “*Daire yönetimi genel kuralları izler; bunlar az ya da çok istikrarlıdır, yorucudur ve öğrenilebilir. Bu kuralların bilgisi memurların sahip olduğu özel bir teknik beceriyi temsil eder*” (2012b, 325). Kafka'nın memurlarının Weberyen bürokrasi ile uyduğu bir nokta bu uzmanlık bilgisidir. Ama Kafka kendine özgü üslubuyla yine bunu hicveder:

Memurlar çok kültürlü kişilerdi, ama kültürleri tek yönlüdür yalnızca; bir memur kendi alanıyla ilgili bir konuda tek sözcük duyusun, karşısındakinin bütün düşünce silsilesini çözüverir, ama ona başka bölüme ait konuları saatlerce anlat, muhtemelen kibarca başını sallar, ama tek kelime anlamaz. Bütün bunlar olağandır, bir memurun omuz silkerek üstesinden geldiği küçücük işleri bile enine boyuna anlamaya kalkışsa, yaşam boyu uğraşır yine de bitiremezdi (Kafka, 2018: 242).

Weber'in teknik üstünlük²¹ olarak saydığı hususlar da Kafka'nın bürokrasisinde ironik hale getirilir.

Kafka'nın bürokrasisi de çok hassastır, ama dışlama konusunda ve önemsiz ayrıntılarda. Köye bir yabancı geldiğinde hemen ispiyonlarlar ve dışlarlar. Hiçbir şekilde yabancıнын sözüne itibar edilmez. Kadastrocuya ihtiyaç var mı sorusuna yanıt verilmediği için işgüzar bir üst kademe memuru, köy halkını sorguya bile çeker. Hiçbir şey açık değildir. Her şey muğlaklık üzerine kurulmuştur. Kadastrocunun elindeki görevlendirme yazısında bile ne için görevlendirildiği yazmamaktadır. Dosya bilgisine hiçbir zaman ulaşamaz. Dosya evraklar arasında kaybolur. Arşiv sistematik bir şekilde tutulmaz. Devamlılık ve tutarlılık hiçbir zaman söz konusu değildir. Şato'nun en düşük düzeydeki memuru farklı bir şey söylerken, üst düzey makamdan gelen yazı farklı bir şey söyleyebilir. Dolayısıyla bir

²⁰ “*Dairedeki işler, ... memurun tam çalışma kapasitesini gerektirir*” (Weber, 2012b, 325).

²¹ “*Hassaslık, hız, açıklık, dosya bilgisi, devamlılık, gizlilik, birlik, katı bağlılık, anlaşmazlığın, materyallerin ve kişisel giderlerin düşürülmesi*” (Weber, 2012b, 340).

birlik söz konusu değildir. Otoriteye katı bağlılık, Kafka'nın bürokrasisi ile Weberyen bürokrasinin ortak olduğu önemli bir noktadır ki bu da zaten Kafka'nın en temel sorun alanı, sorgulama alanı ve “suçlama” alanıdır. Anlaşmazlıkların giderilmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Çünkü yabancı üst makamlara ulaşmamaktadır.

Kafka'nın bürokrasisi nereden tutsanız elinizde kalır. Dolayısıyla Kafka'yı anlayabilmek için Weber kardeşlerden Max Weber'e değil, Alfred Weber'e; teknik olarak üstün bürokrasiye değil bir “itham olarak bürokrasi” anlayışına bakmak daha yerinde olacaktır.

Bürokrasinin Kafka'daki Esas Anlamı: Bir Suçlama Olarak Bürokrasi

Alfred Weber açıklanmadan önce Max Weber'in bürokrasiyi eleştirdiği gerçeğini hatırlatmak gereklidir. Kuşkusuz Weber'in bu eleştirileri (örneğin “*demir kafes*”) çok değerlidir ve dikkate alınmalıdır.

Rasyonel hesaplama ... her işçiyi bu [bürokratik] makinede bir dişe indirger ve kendini bu ışıktaki görünürken, sadece kendini küçük bir diştten bir şekilde daha büyük bir dişe nasıl dönüştüreceğini soracaktır. ... Bürokratikleşme tutkusu bizi umutsuzluğa götürür (Weber, 2012a, 43).

Benzer bir eleştiri bürokrasinin siyasi sınırları başlığında ilk soru olarak tezahür eder: “*Herhangi anlamda 'bireyci' özgürlüğün kalıntıları nasıl kurtarılabilir?*” (2012b, 766).

Ancak bu olumsuz sosyal sonuçlar teknik üstünlük kadar ayrıntılı bir şekilde işlenmemiştir. Kaldı ki Weber'in bu eleştirel sorgulaması bir liberal olarak bürokrasinin egemenliğini dizginleme gereği olarak da görülebilir. Nitekim Weber için daha ilgi çekici görülen soru şudur: “*Devlet bürokrasisinin artan vazgeçilmezliği ve ilgili güç artışı göz önüne alındığında, bu katmanın muazzam nüfuzunu denetlemeyi etkili bir şekilde kontrol edecek herhangi bir gücün kalacağı garantisini nasıl olabilir?*” (2012b, 766).

Görüleceği gibi Weber'in vazgeçilmez olarak gördüğü teknik olarak üstün bürokrasi aygıtının özgürlükler ve demokrasi ile olan ilişkisi²² daha

²² Weber'in (denetim altına alınmış) bir bürokrasiyi demokrasinin habercisi olarak sunduğunu da gözden kaçırmamak gereklidir: “*Bürokrasinin gelişmesi statülerin dengelenmesine büyük ölçüde yardımcı olur... Bürokratikleşme her yerde ... kitlesel demokrasinin habercisidir*” (Weber, 2012a, 345).

çok memurların seçilmişler tarafından denetim altına alınması ile ilgilidir.²³ Çözümü de kamu yönetimi disiplinindeki siyaset-yönetim zıtlaşması çerçevesinde önerilir: “*Partiler üstü olmak –gerçekte, güç mücadelesi alanının dışında kalmak- memurun rolüdür.*” (Weber, 2012b, 766). Memurun rolü siyaset değildir, memur verilen görevi yapmakla mükelleftir. Otoriteye itaat bu noktada önem kazanır. Memur, yanlış olduğunu düşünse ve hatta eleştirse bile amirlerinin emirlerini uygulamak zorundadır: “*Yanlış olduğunu düşündüğü bir emri alan memur ona itiraz edebilir ve gerçekte bunu yapması gerekir. Eğer amiri onun yapılmasında ısrar ederse, onu en içten inancıymış gibi yapması ve bu şekilde görev duygusunun kişisel tercihinin üzerinde olduğunu göstermesi onun görevi ve onur meselesidir.... Bu memuriyetin etiğidir*” (Weber, 2012b, 766).

Görüleceği gibi Weber’in bürokrasiye yönelttiği eleştirileri bir suçlama ya da bir itham olarak görme potansiyeli taşımaktaysa da, bürokrasi hakkında yazmış olduğu ciltler dolu metin içerisinde görece az bir yekûn tutmaktadır.

Morstein Marx’ın kavramları kullanılacak olursa, Kafka’nın bürokrasisi hastalıklıdır ve en temel özgürlük olan yaşama hakkı da dâhil olmak üzere özgürlükler karşısında bir tehdittir, yani bürokrasi itham edilir. Bu yönüyle Max Weber yerine Alfred Weber’e referans vermek iki yönden daha anlamlıdır: İlk olarak Alfred Weber, Kafka’nın doktora tezinin jüri üyesidir ve Kafka, Alfred Weber’in yazılarını takip etmektedir. Dolayısıyla, doğrudan doğruya gerçek yaşamda Kafka’nın Alfred Weber’le bir sosyal ve entelektüel ilişkisi vardır. İkinci olarak, Alfred Weber’in memur anlayışı Max Weber’in ötesinde eleştirel bir tutum içerir. Bu durum bir “itham olarak bürokrasi” anlayışı ile birebir örtüşmektedir.

Literatürde Alfred Weber’in görüşlerinin Kafka tarafında doğrudan doğruya kullanıldığını savunan Harrington (2007) bu görüşünü Kafka’nın (2016) *Ceza Sömürgesi* adlı eserine referansla örneklendirir. Bu makalesinde ayrıca Alfred Weber’in 1910 yılında yazmış olduğu “memur” (*the civil servant*) adlı makalesini İngilizceye çevirmiştir. Kafka, Alfred Weber’den doğrudan doğruya etkilenmiş olabilir, ancak bu makalede kanıtlanmak veya tartışılmak istenen husus bu değildir. Buradaki amaç, bir itham olarak bürokrasi anlayışının Kafka ve A. Weber tarafından paylaşıldığını göstermektedir. Alfred Weber, bu anlamda bir itham olarak bürokrasi anlayışının literatür desteği olarak kullanacaktır.

²³ “*Sorun her zaman var olan bürokrasi mekanizmasını kimin kontrol ettiği. Ve böyle bir kontrol teknik uzman olmayan kişiler için sadece çok sınırlı derecede mümkündür*” (Weber, 2012a, 343).

Bürokrasiyi bir disfonksiyon ya da hastalık olarak gören anlayışın ötesine gider itham olarak bürokrasiyi görmek; çünkü, örneğin kırtasiyecilik bir disfonksiyondur, fazla evrak buna yol açar. Memurların denetimden kaçmaları da bir disfonksiyondur; çünkü gizli bilgilerin korunması gerekmektedir; ancak bunu korurken memurlar kendilerini de korumak adına gizli bilgileri denetimden kaçırabilir. Ancak bunlar düzeltilme ihtimali olan disfonksiyonlardır, sadece asıl amaçlarının dışında kullanılmıştır. Yoksa bürokrasinin asıl amacı kırtasiyecilik veya denetimden kaçmak değildir.

Sosyoloji ve edebiyat tartışmalarında genellikle Kafka disfonksiyon bağlamında ele alınmıştır. Bunun öncüsü de tespit edilebildiği kadarıyla Coser'dır. 1963 yılında yayımlanmış olduğu "Başlangıç Okumaları: Edebiyat Üzerinden Sosyoloji" (*An Introductory Reader: Sociology Through Literature*) adlı eserinde önemli gördüğü edebiyat eserlerinden birkaç sayfalık tam metin alıntılar yapmadan önce bunları yorumlamıştır. Bu yorumlarında bürokrasi başlığı altında Kafka'nın Dava adlı eseri de bulunmaktadır. Coser'a (1963: 176-178) göre Kafka'nın, büropatolojiyi,²⁴ Merton'a referansla "bürokrasinin disfonksiyonel boyutlarını," amaç ile aracın yer değiştirmesini, araçsal olanın nasıl kendi başına bir nihai değere dönüştüğünü göstermesi bakımından okunabileceğini ifade eder. 1963 yılına ait bu yorum kuşkusuz doğrudur. Ancak, bunun ötesine gidilmesi gerekmektedir. Kafka'nın yergisi yukarıda belirtildiği gibi sadece disfonksiyonlarla ilgili değildir. Kafka'ya göre modern bürokrasi tamamen bilinçli, kasıtlı ve fonksiyonel biçimde bireysel özgürlükler karşısında bireyi gözetler, denetler, yargılar, hapseder ve hatta katleder. Bu bir disfonksiyon değildir, tam tersine fonksiyondur, bir başka ifadeyle tam da idari aygıt ile yapılmak istenen şeydir. Muhafız (örneğin Dava'daki K.) ya da yabancılar (örneğin Şato'daki K.) için bürokrasi aygıtı dışlayıcı, gözetleyici, denetleyici, yargılayıcı ve hatta öldürücüdür. Bu nedenle Kafka'nın disfonksiyon olarak sunduğu hususların dışında ayrıca bir "itham olarak bürokrasi" eleştirisi olduğu açıkça ifade edilmelidir. Bu amaçla öncelikle Alfred Weber'in makalesine referans verilecek, sonra da Kafka'nın metinlerine referansla bu argüman savunulacaktır.

A. Weber en başta sözlerinin kimin için anlam ifade ettiğini, kimin için anlam ifade etmediğini söyler. İyi oluşturulmuş mekanik bir düzen içerisinde hayatın en yüksek düzeyde oluştuğunu düşünenler için değildir A. Weber'in sözleri. Onun sözleri mekanikleşmeye değil bireye inanan, bireyi

²⁴ Bürokrasinin hastalıklı yönünü "aşırı bürokrasi" kavramı üzerinden tartışan bir makale için bkz. (Keskin, 2016).

toplumun temeli olarak gören, bireyin yaratıcı güçlerinin serbest bırakılmasına inanan insanlar için anlam ifade edeceğini belirtir (Harrington, 2007: 47).

A. Weber'e göre temel sorun devasa bir aygıtın (*an immense apparatus*) ayağa kalkması ve varlığımıza her geçen gün nüfuz etme eğiliminde bulunmasıdır. Bunu yaparken de bizleri, odalara, kompartımanlara bölmektedir. Bu devasa aygıt şemalaştırma zehrini saçmaktadır (*a poison of schematization radiating out from this apparatus*). Bu zehir, içinde bireysel ve bağımsız olan ne varsa, kendisine yabancı olan ne varsa onu öldürmektedir (Harrington, 2007: 47-48).

A. Weber'in bu vurucu cümleleri ile devasa aygıt olan bürokrasinin bireysel özgürlükleri nasıl yok etme fonksiyonuna sahip olduğu açıkça ifade edilir. Bu bir disfonksiyon değil, az önce ifade edildiği gibi, tam tersine bir fonksiyondur. Amacı budur ve amacını çok iyi gerçekleştirmektedir. Kafka'nın Dava'sı ve Şato'sundaki bürokrasi tam olarak böyle bir fonksiyonel aygıttır ve özgün olan ne varsa sönümlendirmek istemekte, karşı çıkanı ise ya suçlamakta, ya dışlamakta ya da öldürmektedir. Böylece "özgür yaşamın tüm güçlerini emmekte ve eritmektedir" (Harrington, 2007: 48).

Yazısını empirik verilerle destekleyen A. Weber'e (Harrington, 2007: 50) göre, "sadece 25 yıl önce 700000'den biraz fazla Alman bürolarda çalışırken, bugün ise rakam 2 milyon (800000'i kamu, 120000'i özel sektörde) civarındadır." Görülüyor ki, bürokrasi aygıtını kamu ve özel olarak ayırmadan, hepsi için kullanmaktadır. A. Weber'e (Harrington, 2007: 50) göre bir zamanlar özgürce yaşam süren kişiler git gide azalmış, toplumun çok az istisnai kesimi hariç çoğunluğu "muazzam ölüm mekanizmasının (*great dead mechanism*) parçaları haline dönüştürülmüştür." Çalışanlar, bu aygıtta zincirle yaşam boyu bağlanmışlar ve ona itaat etmek zorunda kalmışlardır. "Onlar 'ruh'larının karşılığında, 'saygı', statü ve güzel unvanlar kazanmışlardır" (Harrington, 2007: 51).

Mesleğe kendini adama hususunda Max Weber'den etkilendiği anlaşılan A. Weber, bu kavramı püriten asketizmine referansla açıklar. Max Weber'in kitabı 1905 yılında yayımlandığına göre A. Weber "biz bu kavramın kökenini biliyoruz" derken, büyük ihtimalle kardeşini de düşünüyordu, çünkü "ben" kalıbı ile makaleyi yazarken, zaman zaman "biz" demektedir. Bunun bilinçli olduğu açıktır. Artık mesleki adamaya ihtiyaç kalmadığını iddia eden A. Weber'e göre "bir zamanlar meslek kavramı tamamıyla rasyoneldi; fakat şimdi sonraki hayatın tam bir gerçeklik olmadığını

düşünen biri için saçmalık haline gelmiştir. ... Görevimiz, (mesleğe) adamanın eski öğretisinin absürtlüklerine karşı bu dünyada insanı yaşam için kurtarmaktır” (Harrington, 2007: 56).

Max Weber gibi bürokratikleşmenin kaçınılmaz olduğunu düşünen A. Weber'e (Harrington, 2007: 56) göre “*kafes inşa edildi ve şimdi bu bizim kaderimiz.*” Ancak A. Weber de karamsar değildir. Yine de çözümü, sistemin yıkılması değil, insan haklarına dolaşık bir hukuki revizyonudur. Mesleğe adama öğretisinin yıkılması, bu revizyonun bir parçasıdır. A. Weber bu revizyona “*demokratik devrim*” derken nesneleştirme ve fetişizmin yok edilmesini amaç edinir. A. Weber'e göre hayatını devlete adama sorusuna hayır diyecek bir topluluk hayatı kurulmalıdır.

Sen benimsin, sen kendini bana sattın, sana emir verebilirim, seni terfi ettirebilirim, seni aşağı rütbeye indirtebilirim ve senin işini senin etkin olmadan sana söyleyebilirim; izinli olduğun zamanlarda dahi beni temsil etmen için seni çağırabilirim, çünkü sen benim vassalımsın. Bir gün, yüz binlerce insanın böyle bir hizmetkârlığı kabul etmesini anlamak imkânsız hale gelecek (Harrington, 2007: 58).

Bunun nasıl yapılacağı sorusu ise yanıtız bırakılmaktadır. Yine de, hala ümit vardır.

Alfred Weber'in özgür yaşamı eriten muazzam ölüm makinası olarak tarif ettiği bürokrasiyi, Kafka da itham etmektedir. Bu sistem o kadar çarpıktır ki, bırakın insanlara savunma hakkı vermeyi, insanların cezalandırıldıklarını bile gizlemektedir. *Ceza Sömürgesi* adlı eserinde, insanlara savunma hakkı dahi vermeden suçlayan, cezalandıran ve öldüren bir aygıt olarak bürokrasi, adeta işkence aleti ile özdeşleştirilir:

“Cezasını biliyor mu?” “Hayır” dedi... “Yani kendisine ne ceza verildiğini bilmiyor mu?” diye yolcu sözünü kesti. “Hayır.” Subay yolcunun sorusunu biraz daha açmasına izin vermek istemiş gibi bekledikten sonra devam etti: “Bunu ona söylemenin bir anlamı yok. Nasıl olsa kendi vücuduyla öğrenecektir.” ... “Ama hüküm giydiğini biliyordur herhalde.” “Onu da bilmiyor,” dedi subay. ... Yolcu alını silerek, “Savunmasının etkili olup olmadığını da bilmiyor demek?” diye soru. “Savunma yapma şansı olmadı ki.” ... “Suçluluktan asla kuşkulanılmaz” (Kafka, 2016: 145-146).

Bürokrasi suçlanmaktadır çünkü kendisi bizatihi kokuşmuş bir örgüttür:

“Kuşkusuz bu mahkemenin tüm açıklamalarının arkasında ve bugünkü soruşturmanın arkasında büyük bir örgüt bulunmaktadır. Bu, rüşvet alan nöbetçiler, onların başlarındaki ahmak denetçiler, en iyileri yalnızca mütevazı olmaktan öteye gidemeyen sorgu yargıçlarını çalıştıran bir örgüt değil sadece; aksine yüksek ve en yüksek düzeydeki yargıçlardan, sayısız ve hiç de iyi niyetli olmayan hizmetkârlardan yazıcılardan, jandarmalardan, evet hata –söylemekten çekinmiyorum- cellat sürüsünden oluşan bir örgüt bu. Ve bu örgütün hedefi ne sayın baylar? Masum insanları tutuklama ve onlara karşı anlamsız ve çoğu zaman –benim olayımda da olduğu gibi- sonuçlanmayacak soruşturmalar açmak. Bütün düzende bu kadar anlamsız saçma sapan şeyler varken, görevlilerin rüşvet ve yolsuzluktan uzak durması nasıl sağlanabilir? Bu imkânsız, en yukarıdaki yargıç bile buna karşı koymaz” (Kafka, 2017: 43).

Bu örgüt, memurlardan oluşmaktadır. Bu memurlar, cellat sürüsü ve rüşvete teşne olarak görülmektedir. Bürokrasi suçlanmaktadır çünkü memurlar çürümüş çete üyeleri olarak görülür: *“K. kollarını havaya kaldırdı, birdenbire fark ettiği gerçeği haykırmaktan kendini alamadı, “görüyorum ki sizler hepiniz memursunuz, sizler benim biraz önceki konuşmamda karşı çıktığımı söylediğim kokuşmuş çetelerdensiniz”* (Kafka, 2017: 45).

Memurların dünyası hep olumsuz simgelerle ifade edilir: *“Sıkıntı, çürüme ve pislik ... kir memurların elementidir. Pislik memura öylesine yapışmış bir özelliktir ki devasa parazitler olarak bile düşünülebilirler”* (Benjamin, 2017: 4).

Masum insanlar suçlanır ve soruşturulur: *“K. kendi özgürlüğünün kısıtlandığını düşünüyor ve ciddi ciddi tutuklanmaya çalışıldığını hissediyordu, bu nedenle hiçbir şeye aldırmadan podyumdan indi”* (Kafka, 2017: 44).

Bu öyle bir suçlama ki, Dava’da yaşamı elinde alırken, Şato’da yaşamı tehlikeye atıyor: *“Kendinizin de faal bir üyesi olduğunuz bürokratik sistemin rezil uygulamaları ... benim yaşamımı tehlikeye attı”* (Kafka, 2018: 100).

Bu öyle bir suçlama ki, özel alan ve kamusal ayrımı ortadan kalkıyor ve üst makamların gözetim gücü iktidarı her yere sirayet ediyor: *“Klamm’ın K.’nin görevi üzerindeki görünüşte olan gücü, Klamm’ın tüm*

gerçekleriyle K. 'nın yatak odası üzerinde sahip olduğu gücüyle karşılaştırıldığında ne ifade ediyordu ki!" (Kafka, 2018: 66).

Her şeyin bir anda soruşturma salonuna dönüşebilmesi ve soruşturmacıların her yere girme hakkını kendilerinde görmesinin ardında yatan da budur aslında: "*Aslında her şey mahkemeye ait*" (Kafka, 2017: 143).

Bu öyle bir bürokratik düzen ki, "*eğer bu düzene aldanırsanız, "kamusal düzen adına" sizi ortadan kaldırırlar*" (Kafka, 2018: 66). Aslında, Dava'nın sonu da bir anlamda böyle özetlenebilirdi.

Bir meslek sahibi olma, bu çürümüş düzende, tutunacak bir dal gibidir. Çünkü bu düzen içerisinde herkesin bir fonksiyonu olabilir, ama yabancılardan olamaz. Bu nedenle Şatoda'ki K. tanınma peşindedir, bu tanınmayı da ancak kadastrocu olarak atanmakla bulacağına inanır. Kadastrocu olarak atanmasa da hademeliğe bile razı olur geçici olarak, çünkü mesleğin içeriğinden ziyade bu mesleğe atanmış olmaktır önemli olan. Max Weber'in *Protestan Etiği ve Kapitalizmin Ruhunda* ifade ettiği, Alfred Weber'in yazısında değindiği adama budur. Bu görev, içeriğinden bağımsız bir şekilde bir gerekliliktir, içeriğin onu mutlu veya tatmin edip etmemesi önemli değildir. Sadece yapılması gerekir. Bir zorunluluktur. Bu, evrensel düzenlilik olan kozmosun bir gerekliliğidir. Herkes kendisine verilen görevi yapmak zorundadır (Weber, 1999: 46-47). Ancak sonuç ise "*demir kafes*" ve "*ruh yoksunu uzmanlık insanlarıdır*" (Weber, 1999: 156).

O zaman Kafka'ya göre bürokrasi öyle bir aygıttır ki sadece amacından sapmamıştır (disfonksiyon) aynı zamanda insanların özgürlüklerini kısıtlayıp tiranlaşmıştır. Bu nedenle itham edilmesi veya suçlanması gereklidir.

Alt Kademe Memurların İnsan Hayatını Etkileme Gücü: Dava Romanındaki Taşralı Adam Meseli ve Sokak Bürokrasisi

Memurlar hiyerarşi içerisinde yetkileri çerçevesinde hareket ederler. Bu hiyerarşi içerisinde üst kademede olanların doğal olarak daha çok yetkileri bulunmaktadır. Bununla birlikte alt kademe memurlarının yetkilerinin dahi ne kadar büyük boyutlarda olduğunu anlatması bakımından taşralı adam meseli çok önemli bir anlatıdır. Bu anlatıyı, Lipsky'nin literatüre kazandırdığı "sokak" (*street-level*) bürokratları üzerinden açıklayacağım. Bunlar, "*işlerinin gereği vatandaşlarla doğrudan etkileşimde bulunan ve görevlerini yaparken önemli oranda takdir yetkisine sahip kamu görevlileri*"dir. Her ne kadar genellikle düşük seviyedeki görevlilerdir diye ifade etse de, "*vermiş oldukları kararlar ve hareket tarzları zamanla kurum politikası haline dönüşmektedir*" (Lipsky, 2016: 595).

Bu çalışanlar, kamu hizmetini uygularken önemli bir oranda takdir yetkisine sahiptir. Bir polis memurunun takdir yetkisine dayalı olarak şüphe duyduğu vatandaşların kimliğini sorması ve hatta karakola davet etmesi, bir öğretmenin öğrencisini dersinden bırakması veya bir yargıcın sanık aleyhine kararları, çeşitli seviyelerde de olsa insan hayatına doğrudan doğruya etkilidir. Lipsky'ye göre bu öyle bir takdir yetkisidir ki, yurttaşlara kamu hizmeti sağlanmasında adeta bir giriş izni (*grant access*) bahşedilmektedir. Sahip oldukları inisiyatif ya da takdir yetkisine dayalı karar verme yetkileri, “*vatandaşların hayatları üzerinde önemli ve büyük etkiye sahiptir,*” çünkü bu görevlilerin uyguladıkları politikalar “*doğrudan ve kişisel niteliktedir*” (Lipsky, 2016: 602). Lipsky'ye göre bu görevliler, insanların hayatlarını ve insanların hayatlarındaki fırsatları sınırlandırabilme, onlara faydalar sağlayabilme ve hatta yaptırımında bulunabilme gücüne sahiptir.

Kafka'nın bürokrasisinde de, kamu görevlileri, hiyerarşide nerede yer alırsa alsın insan hayatına etki etme ve hatta, insan hayatını çekilmez ve yaşanmaz kılma gücüne sahiptir. Bu husus en net şekliyle Dava adlı romandaki taşralı adam mesesindeki bekçi ile resmedilir. Bu meselde, taşralı adam (köylü) “yasa” kapısından girmek istemektedir, ancak kapı bir bekçi tarafından korunmaktadır. Öyle ki bu bekçi, en alt düzeydeki bekçilerden biridir. Alt düzeyde olduğu bekçinin konuşmalarından da anlaşılır: “*Ben sadece en aşağı basamaktaki bekçiyim. Her salonda bir bekçi durur, her biri diğerinden güçlüdür. Üçüncü bekçinin görüntüsüne ben bile katlanamam*” (Kafka, 2017: 201). En aşağı seviyede ve en güçsüz olduğu anlaşılan bekçi, taşralı adama “giriş izni” vermemiştir. Hatta alttan alta tehdit etmiştir.

Lipsky'nin (2016) kavramsallaştırmasında olduğu gibi bu görevliler yurttaşlar karşısında anında, doğrudan ve kişisel bir etki gücüne sahiptir. Yasaya girişte (kamu hizmetinin sağlanması olarak da yorumlanırsa eğer) Lipsky'nin giriş izni vermeye yetkili sokak bürokratlarını andırır bekçi. Meselde de bekçi, Lipsky'nin tarif ettiği gibi, taşralı adamın yaşam olanaklarını doğrudan doğruya ve kişisel olarak ömür boyu sınırlamaktadır. Kamu hizmetinden faydalanmasına izin vermemekte ve hatta adeta yaşama şansını elinde almaktadır. Üstelik bu kapı yalnız ve yalnız, taşralı adam için tahsis edilmiş olsa da!

Bununla birlikte bekçi, taşralı adama ümit vermeyi de ihmal etmez. Taşralı adam kapıdan girmesinin mümkün olup olmadığını sorduğunda, bekçi bunun mümkün olduğunu, ama sadece şu anda mümkün olmadığını altını çizer. Lipsky'nin (2016) kavramlarıyla ifade edilirse bu görevliler,

“yurttaşların adil ve etkili muamele (*fair and effective treatment*) umutlarını” temsil ederler. Nitekim taşralı yurttaş da, kapıcıdan ümidini son ana kadar kesmemiştir.

Ancak bu taşralı yurttaşın Hart'ın tabiriyle “erdemli yurttaş” (Frederickson, 1997) olmadığını da belirtmek gerekir. Erdemli yurttaş, eğitilmiş, bilgili ve kamusal olaylarda aktif yurttaşdır. Anayasa başta olmak üzere mevzuatı bilir. Mevzuata uysa da onu eleştirmekten vazgeçmez. Bu anlamda erdemli yurttaş, Kant'ın 1784 yılında Aydınlanma felsefesini açıklarken kullandığı “bilmeye cüret et” (*sapere aude*) düsturuna sahip çıkan kişidir. Oysa taşralı adam, ne kanunu bilmektedir, ne de bu kanunu eleştirmektedir. Tam tersine bekçiye rüşvet vererek içeri girmeye çabalamaktadır. Oysa kanunu bilmesine izin verilseydi, kanunu bilmeye cüret etseydi ya da en sonda sorduğu soruyu başta cesaretle bir şekilde sorabilseydi, bu kapının kendisi için tahsis edildiğini ve kanunun herkesin erişimine açık olduğunu bilecekti. Böylece izin almadan o kapıdan girmesi gerektiğini bilecekti. Bekçi, bu yasa kapısının taşralı yurttaş için tahsis edildiğini ancak ve ancak iş işten geçtikten sonra ölüm anında söylemiştir. Gerçeği ifade ettiğinde artık çok geçtir.

Sonuç

Bu çalışmada ilk olarak Kafka'nın bürokrasi inşası, aklın trajedisi bağlamında tartışılmıştır. Kafka'nın bürokrasi inşası, aklın trajedisinin edebi görünümü olarak anlamlandırılabilir. Yargılayan, cezalandıran, hatta öldüren bir mekanizma olarak bürokrasi, insanın bir inşası olmasına rağmen, insanı tahakküm altına almış, insanı özgürleştirmek yerine onu köleleştirmiştir. İnsan, kendi eserinin esiri olmuştur. Bunu rasyonellik adı altında meşrulaştırmış ve mekanizmayı eleştiren muaf kılmıştır. İnsanı eleştirmekten ve bilmekten uzaklaştırmış, sadece muktedir tâbi bir otomat haline getirmiştir. Sorgulayan ve eleştiren herkesi ya ezip geçmiştir ya da kendi içine çekmeye çalışmıştır. Kitleler korkutularak bilmeye cüret edemez hale getirilip gönüllü köleler haline dönüştürülmüştür. Yasayı bilmeden yasaya uyan ve yasayı bilme imkânları elinden alınan kitleler, aklın en temel düsturunu, eleştirel düşünmeyi bir kenara bırakmıştır. Tahakküm kurucu rasyonellik, aklın kendi kendini rasyonellik adına yok etmiştir ki bu husus aklın trajedisidir.

Bu çalışmada ikinci olarak Morstein Marx'ın kavramlarıyla Kafka'nın bürokrasi inşası yorumlanmıştır. Her ne kadar bu makalenin kapsamı dışında tutulsa da, Kafka'nın bürokrasi inşası sadece sürreal öğeler içermez, aynı zamanda bir hayli gerçekçidir de. Uzmanlaşmaya dayalı, merkezi ve hiyerarşik otorite yapısı, denetim ve disiplin çarpıcı bir şekilde

Kafka'nın bürokrasisinde görülür. Bu bakımdan Kafka'nın bürokrasisi de Weberyen bürokrasinin temel unsurlarını içerir. Ancak Kafka'nın bürokrasisi kamu hizmetinin sunulması bakımından teknik olarak üstün değildir. Kafka'nın bürokrasisi disfonksiyonlar üzerine kuruludur ve bu anlamda hastalıktır. Bununla birlikte, bu makalede bunun da ötesine gidilerek bürokrasi bir suçlama olarak betimlenmiştir. Max Weber yerine kardeşi Alfred Weber'e referansla aslında Kafka'nın bürokrasisinin tahakküm kurucu rasyonellik bağlamında tam anlamıyla fonksiyonel olduğu ve bu fonksiyonelliği nedeniyle itham edildiği savunulmuştur. Cezalandırmayı ve düşman olarak gördüğü bilmeye cüret eden yurttaşı yok etmeyi veya kendi içine çekmeyi çok iyi başarmaktadır.

Son olarak, Kafka'nın memurları ve bu bağlamda yurttaşın rolü tartışmaya açılmıştır. Bu aygıtın kendisi kadar memurları da eleştiriden muaf değildir. Memurlar, efendilerinin cellatları olarak resmedilir. Sokak bürokratlarının sıradan yurttaşın hayatına olan doğrudan ve derin etkisi, bu bürokratik aygıtın gücünden ve fonksiyonelliğinden ileri gelir. Yurttaşın alacağı kamu hizmetinin düzeyini belirlemekten, yaşam hakkının düzenlenmesine kadar memurların yetkisi çok geniş ve büyüktür. Buna karşılık Kafka açısından tek suçlu bürokrasi ve onun memurları değildir. Yurttaşlar buna izin vermişlerdir, çünkü ne yasayı bilmektedirler ne de yasayı öğrenmeye cesaret edebilmişlerdir. Kafka'nın başkarakterlerinin ortak yönü ise bilmeye cüret etmeleridir. Eğer ideal yurttaştan söz edilebilirse, ne pahasına olursa olsun sonuçlarının farkında olan ve bu olumsuz sonuçlara katlanmayı göze alan yurttaş olmalıdır. Bu yurttaş, en başta bilmeye cüret etmelidir. Kafka'nın direniş çağrısı aslında bilmeye cüret etme çağrısıdır.

Literatürde Kafka'nın bürokrasi inşası Coser (1963) tarafından bir hastalık / disfonksiyon olarak ele alınmıştır. Kuşkusuz bu boyut yerinde ve önemlidir, ancak bu makalede bu saptamanın yeterli olmadığını altı çizilmiştir. Kamu yönetimi literatürüne referansla Kafka'nın bürokrasisi, bir suçlama/itham olarak betimlenmiştir.

Öyle bir bürokrasi düşünün ki, bu devasa aygıt sürekli gözetlesin, denetlesin, yargılasın ve cezalandırsın... Öyle bir bürokrasi düşünün ki, en alt kademe memurunun bile insan hayatına doğrudan ve kişisel olarak etki etme gücü olsun. Aslında insan hayatı, bu devasa aygıtın hangi dışlisine tesadüf ederse etsin her dokunuşta, o dişli tarafından ezilme tehlikesi içinde ölüm kalım savaşı verecektir. Üstelik ömür boyu... Kafka'nın itham ettiği bürokrasi, işte böyle bir aygıttır.

Bu aygıtı karşı çıkan modern kahramanlar kimi zaman Sokratik bir eylemsizlikte karşımıza çıkar, kimi zaman da pragmatik bir eylemlilikte. Eylemsizlik nasıl olur da direniş olarak görülebilir diye sorabilir okuyucu.

Bu durumda La Boétie'ye referans vermek yeterli olacaktır. *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*'de şunu söyler: “Kulluk etmemeye karar verdiğiniz anda özgürsünüz demektir. Onu itmenizi ya da dengesini bozmanızı istemiyorum. Fakat yalnızca onu desteklemeyin” (2018: 26).

Bu aygıtta karşı çıkan modern kahramanların ortak bir yönü vardır: Her biri bilmeye cüret eder. Herkese açık olan kanunu bilmemek, yurttaşın en büyük suçudur. Bu suçu yok eden kefarete, daha fazla bilmeye cesaret etmektedir.

Kafka öyle bir aygıt çizer ki sanki aşılamaz gibidir. Ancak, Kafka, kesin bir umutsuzlukta dahi umudu yeşertir. “*Düş kırıklıkları sizi yıldırma- malı. Burada bazı şeyler yıldırma üzere kurulmuş gibi durur ve insan bu- rada yeniyse, ona engeller asla aşılamazmış gibi görünür*” (Kafka, 2018: 291).

Kaynakça

- Aiskhylos, *Zincire Vurulmuş Prometheus*, (Çevirenler: Azra Erhat ve Sabahattin Eyüboğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.
- Akbulut, Ö. Ö., “Yönetsel Gerçeklik ve Yönetsel Olan”, *Prof. Dr. Kurthan Fişek İçin Yönetim Üzerine*, (Yayına Haz: İpek Özkal Sayan), Ankara: Ankara Üniversitesi SBF, KAYAUM, Ankara, 2010, s. 53-60.
- Akdere, Ç. ve Aydın, D. G. (Der.), *Edebiyattaki İktisat, İletişim*: İstanbul, 2018.
- Arendt, H., Franz Kafka: A Revaluation, in *Essays on Understanding: 1930-1954 Formatio, Exile, and Totalitarianism*. New York, 1994.
- Benjamin, W., *Kafka Üzerine*, (Çeviren: Deniz Kurt), Sub, İstanbul, 2017.
- Boétie, E., *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*, 6. Baskı, (Çeviren: Mehmet Ali Ağaoğulları), İmge, Ankara.
- Camus, A., *Sisifos Söyleni*, (Çeviren: Tahsin Yücel), Can, İstanbul, 2018.
- Corndgold, S., Greenberg, J. ve Wagner, B., *Franz Kafka: Ofis Yazıları*, 2. Baskı, (Çeviren: Emre Erbatur), Everest, İstanbul, 2017.
- Coser, L., *An Introductory Reader: Sociology Through Literature*, Prentice Hall, London, 1963.
- Creswell, J. W., *Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve karma Yöntem Yaklaşımları*. (Çeviri editörü: Selçuk Beşir Demir). 2. Baskı. Eğiten Kitap, Ankara, 2016.

- Crozier, M., *The Bureaucratic Phenomenon*, University of Chicago Press, Chicago, 1964.
- Çiçek, N., “Franz Kafka’nın Eserlerinde Yabancılaşma Problemi”, *Beytulhikme: An International Journal of Philosophy* C. 5, S. 1, 2015, s. 141-162.
- Dikmen, A. A. “Hangisi Daha Modern? Bürokrasi mi Piyasa mı?”, *Prof. Dr. Kurthan Fişek İçin Yönetim Üzerine*, (Yayına Haz: İpek Özkal Sayan), Ankara: Ankara Üniversitesi SBF, KAYAUM, Ankara, 2010, s. 45-54.
- Dürüşken, Ç. , *Antikçağ Felsefesi: Homeros’tan Augustinus’a Bir Düşünce Serüveni*, 2. Baskı, Alfa, İstanbul, 2013.
- Gündüz, U., “Kafka Metinlerinde İletişim, İletişimsizlik ve Yabancılaşma Olgusu Üzerine”. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi* C. 7, S. 1, 2011, s. 83-95.
- Fişek, K., *Yönetim*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1979.
- Frederickson, H. G., *The Spirit of Public Administration*, Jossey-Bass, San Francisco, 1997.
- Gray, R. T., Gross, R. V., Goebel, R. J., ve Koelb, C., *A Franz Kafka Encyclopedia*. Greenwood, Westport, CT, 2005.
- Harrington, A., “Alfred Weber’s Essay: ‘The Civil Servant’ and Kafka’s ‘In the Penal Colony’: The Evidence of an Influence”, *History of Human Sciences*, C. 20, S. 3, 2007, s. 41-63.
- Horkheimer, M., *Akıl Tutulması*. (Çeviren: Orhan Koçak). Metis, İstanbul, 1994.
- Horkheimer, M. ve Adorno, T. W., *Dialectic of Enlightenment*. (Çeviren: Edmund Jephcott), Stanford University Press, California, 2002.
- Kafka, F., *Öyküler*, Çeviren: Mehmet Harmancı, Epsilon, İstanbul, 2016.
- Kafka, F., *Dava*, 8. Basım, (Çeviren: Gülperi Sert), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
- Kafka, F., *Şato*, 8. Basım, (Çeviren: Regaip Minareci), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- Keskin, U., “Franz Kafka’nın Eserlerinde Aşırı Bürokrasi ve Otoriter Yönetici İmgesi”, *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, S. 17, C. 2, 2016, s. 253-273.
- Lipsky, M., “Sokak Bürokrasisi: Sokak Bürokratlarının Kritik Rollerini”, *Kamu Yönetimi Klasikleri* (Ed. J. M. Schafritz ve A. C. Hyde), (Çevirenler:

- Hüseyin Akdoğan ve Serkan Altuntop), *Global Politika ve Strateji*, Ankara, 2016, s. 595-610.
- Löwy, M., *Kafka: Boyun Eğmeyen Hayalperest*, (Çeviren: Işık Ergüden), Ankara: Ayrıntı, Ankara, 2004.
- Marx, F. M., *The Administrative State*, The University of Chicago Press, Chicago, 1957.
- Marcuse, H., *Tek Boyutlu İnsan*. Çeviren: Seçkin Çağan. May, İstanbul, 1968.
- Merton, R. K., "Bureaucratic Structure and Personality", *Social Forces*, C. 18, S. 4, 1940, s. 560-568.
- Platon *Sokrates'in Savunması*, (Çeviren: Ari Çokona). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.
- Rosenbloom, D. H., "Public Administrative Theory and the Separation of Powers", *Public Administration Review*, C. 43, S. 3, 1983, s. 219-227.
- Sophokles, *Antigone*, (Çeviren: Ari Çokona). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.
- Waldo, D. (1968) *The Novelist on Organization & Administration: An Inquiry Into the Relationship Between Two Worlds*, Berkeley: University of California.
- Warner, M., "Kafka, Weber and Organization Theory", *Human Relations*, C. 60, S. 7, 2007, s. 1019-1038.
- Weber, M., *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, 2. Baskı, Çeviren: Zeynep Gürata, Ayraç, Ankara, 1999.
- Weber, M., *Ekonomi ve Toplum*, (Çeviren: Latif Boyacı), Cilt 1, Yarın, İstanbul, 2012a.
- Weber, M., *Ekonomi ve Toplum*, Çeviren: Latif Boyacı, Cilt 2, Yarın, İstanbul, 2012b.
- Zainab, M. ve Moinuddin, K., "Alienation, Bureaucracy and Self Identity in the Best Known Works of Franz Kafka", *IOSR Journal of Humanities and Social Sciences*, S. 22, C. 7, 2017, s. 22-28.

